

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

Bakalárska práca

Monika Kováčová

Psychologické aspekty vierohodnosti svedeckej výpovede

Psychological aspects of credibility of testimony

Praha, 2017

Vedoucí práce: PhDr. Hedvika Boukalová, Ph.D.

Rada by som touto cestou poďakovala svojej vedúcej práce PhDr. Hedvike Boukalovej, Ph.D. za ústretový a trpezlivý prístup a za poskytovanie podrobnej spätnej väzby a užitočných doporučení.

Tiež by som chcela poďakovať bc. Lenke Khánskej a bc. Marike Loskotovej za ich podporu, čas a kreatívnu pomoc.

V neposlednom rade chcem poďakovať Robinovi, za jeho korektúru a podporu.

Prehlasujem, že som bakalársku prácu vypracovala samostatne, že som citovala všetky použité pramene a literatúru a že práca nebola využitá v rámci iného vysokoškolského štúdia či k získaniu iného alebo rovnakého titulu.

V Prahe, dňa 1.5.2017

.....
Monika Kováčová

Abstrakt:

Bakalárska práca sa venuje problematike vierohodnosti svedeckej výpovede a možnostiam jej posúdenia. Výpoveď sa postupne utvára v štyroch fázach. Jedná sa o vnímanie a zapamätávanie, o uchovávanie, o predávanie informácií a ich spracovanie vypočúvajúcim. S konečnou podobou výpovede súvisí aj výsluchová stratégia. Podľa toho, ako je výsluch vedený, môže vyšetrovateľ získať viac detailnú výpoveď. Navyše spôsob vedenia výsluchu ovplyvňuje aj spoluprácu svedka. Na rozpoznávanie pravdy a lži existujú rôzne indikátory. V práci je uvedených mnoho výskumov, ktoré sa zaoberali schopnosťou policajných vyšetrovateľov a bežnej populácie rozpoznať lož. Na posudzovanie vierohodnosti výpovedí sa využívajú verbálne metódy. Práca sa podrobnejšie zaoberá 3 metódami, a to metódou SVA, SCAN a RM.

Empirická časť sa sústreďuje na dve z týchto metód, a to CBCA (časť metódy SVA) a RM. Experiment je zameraný na porovnanie pravdepodobnosti, s akou tieto dve metódy rozlíšia, či je výpoveď vierohodná alebo nevierohodná v porovnaní so subjektívnym dojomom. Výskum je navrhovaný na skutočné výpovede svedkov.

Kľúčové slová : výpoveď, vierohodnosť, metódy, klamstvo

Abstract:

The bachelor's thesis is about credibility of witness testimony and possibilities of its assessment. Testimony is being created in four phases. It is perception and memorizing, retention, delivery of information and processing information by the interrogator. The final form of testimony is affected by interrogation strategy. Depending on how the interview is conducted, the investigator obtains testimony with more details. In addition, the strategy of interrogation has impact on witness cooperation. Recognition of truths and lies is possible with special clues. There is listed a lot of studies related to the police interrogators' abilities as well as the lay public to detect deception. Verbal methods are used to assess the veracity of testimony. The thesis analyzes three of them, specifically it is SVA, SCAN and RM.

The empirical part concentrates on two of these methods, CBCA (it is part of the SVA) and RM. The experiment is aimed at comparison of the probability to distinguish credible and incredible testimony. It compares these two methods and subjective impression. The experiment is designed with real testimonies.

Key words : testimony, credibility, methods, deception

Obsah

Zoznam použitých skratiek.....	7
Úvod.....	8
1. Výpoveď.....	10
1.1 Historický vývoj psychológie výpovede.....	10
1.2 Psychológia výpovede v súčasnosti.....	10
1.3 Fázy utvárania výpovede.....	11
2. Vierohodnosť.....	18
2.1 Všeobecná vierohodnosť.....	18
2.2 Špecifická vierohodnosť.....	19
3. Lživé výpovede a ich odhaľovanie.....	21
3.1 Neverbálne indikátory na rozpoznanie (ne)vierohodnosti.....	23
4. Metódy posudzovania špecifickej vierohodnosti.....	25
4.1 Analýza validity výpovede – Statement Validity Assessment.....	25
4.2 SCAN – Scientific content analysis.....	32
4.3 Reality Monitoring.....	36
4.4 Porovnanie CBCA, SCAN a RM.....	38
5. Návrh výskumu.....	40
5.1 Teoretické východiská.....	40
5.2 Cieľ výskumu.....	41
5.3 Metódy.....	42
5.3.1 Výskumná otázka.....	42
5.3.2 Výskumný súbor a materiály.....	42
5.3.4 Procedúra.....	43
5.3.5 Analýza dát.....	44
5.4 Diskusia.....	45
Záver.....	47
Literatúra.....	48

Zoznam použitých skratiek

CBCA – Content-Based Criteria Analysis – kritériálna analýza obsahu

ECI – Enhanced cognitive interview – rozšírené kognitívne interview

RM – Reality Monitoring

SCAN – Scientific Content Analysis – vedecká analýza obsahu

SVA – Statement Validity Assessment

VCL – Validity Check-List

Úvod

Svedecké výpovede sú dôležitou súčasťou policajných vyšetrovaní aj súdnych procesov. Situácie, v ktorých neexistujú iné dôkazy okrem výpovede svedka nie sú nijako zriedkavé, rovnako ako situácie, v ktorých stojí výpoveď proti výpovedi.

Motivácia klamať môže byť rôzna, rovnako aj osoby, ktoré sa klamať snažia. Niektorým to ide lepšie, iní sú v klamaní horší. V práci rozoberám rôzne výskumy, ktoré sa sústreďujú na neverbálne vodítka – indikátory klamstva. Isté správanie nám môže naznačiť, že daná osoba sa snaží klamať. Sú to však naozaj len vodítka, nie presné signály, ktoré by nám s istotou určovali, že osoba pred nami nám klame. Navyše sa s vyššou informovanosťou o týchto vodítkach stráca ich napovedajúca funkcia a hodnota.

Vyvinuli sa preto verbálne metódy, pomocou ktorých súdni znalci posudzujú vierohodnosť svedeckej výpovede. Obecne platí, že verbálne kritéria sú spoľahlivejšie ako tie neverbálne. Napriek tomu, že sa metódy vyvinuli a používajú sa už od minulého storočia, ich presnosť nie je dokonalá. Stále tak tieto metódy nemôžu byť využité ako súdny dôkaz.

Pri posudzovaní vierohodnosti teda nestačí posúdiť svedeckú výpoveď pomocou metódy. Je dôležité zohľadňovať aj osobu vypovedajúceho, jeho motiváciu klamať, prípadne kriminálnu skúsenosť. Faktory, ktoré majú skresľujúci efekt na metódy, sú v práci postupne rozoberané.

V práci rozoberám tri verbálne metódy. Najviac preskúmanou a veľmi používanou metódou je SVA. Skladá sa zo štyroch krokov, pričom samotné posúdenie vierohodnosti pomocou kritérií tvorí tretí krok. Metóda teda zohľadňuje viaceré okolnosti, vrátane ďalších dostupných dôkazov, osobnosti vypovedajúceho, spôsob, akým je vedený výsluch a taktiež faktory, ktoré by mohli skresľovať posúdenie vierohodnosti.

Celosvetovo hojne využívanou metódou je SCAN. Zaujímavé je, že je tomu aj napriek jej slabému teoretickému základu. Okrem toho výsledky výskumov ukazujú, že presnosť metódy je rovnaká, niekedy dokonca horšia, ako náhoda.

Metóda s dobrým teoretickým základom a slabým využívaním je RM. Výskumy týkajúce sa tejto metódy sú skromné, napriek jej potenciálu a jednoduchosti.

V práci sa vzhľadom na rozsah nebudem venovať problematike detských výpovedí. Táto oblasť je veľmi rozsiahla a obsahuje vlastné špecifiká, ktoré by boli schopné pokryť celú ďalšiu samostatnú prácu.

V návrhu výskumu sa zaoberám metóda CBCA a RM. Tieto dve metódy som si vybrala kvôli ich dobrému teoretickému základu. Porovnávam ich so subjektívnym úsudkom ohľadom

vierohodnosti svedeckých výpovedí. Cieľom je zistiť, či tieto metódy rozpoznávajú vierohodnú a nevierohodnú výpoveď (a prípadne ktorá lepšie) s väčšou pravdepodobnosťou v porovnaní s posudzovaním vierohodnosti bez metódy.

Cieľom práce je zoznámiť čitateľa s novými výskumami, ktoré sa venujú posudzovaniu vierohodnosti pomocou verbálnych metód a rozpoznávaniu klamstva. V práci sú zmienené aj výskumy staršie, a to z dôvodu, že niektoré novšie výskumy vyvrátili ich zistenia, prípadne na ne nadväzovali. Okrem toho som sa často stretávala s tým, že novšie výskumy v tejto problematike nie sú uskutočňované, napriek tomu, že metódy sa široko využívajú a ich presnosť zďaleka nie je ideálna. Preto je cieľom aj poukázať na tento fakt a na dôležitosť ďalších výskumov v tejto oblasti a zlepšovania metód, ktorými sa posudzuje vierohodnosť svedeckej výpovede.

1. Výpoveď

V psychologickom súdnoznaleckom posudzovaní dostávajú často znalci za úlohu posúdiť špecifickú vierohodnosť výpovede. Pre znalca je dôležité poznať ako výpoveď vzniká, aké psychologické procesy sa podieľajú na jej vytváraní a čo ju môže skresľovať a meniť (Ptáček, Čírtková, 2012). Znalec môže byť povolaný na súd aj aby svedčil a poučil sudcu o špecifických psychologických procesoch v prípadoch, kedy si je svedok svojou výpoveďou istý, ale presnosť jeho výpovede je slabá. Znalec má byť schopný vysvetliť tieto nezrovnalosti, ktoré vyplývajú z funkcií pozornosti, pamäti, vnímania a prežívania (Weiner, Otto, 2014).

1.1 Historický vývoj psychológie výpovede

V období rozvoja experimentálneho skúmania forenznej psychológie sa problematika výpovede stala trendom (Heretik, 2004). Skúmala sa súvislosť poznávacích procesov s utváraním výpovede. Výpoveď sa skúma ako určitý mentálny výkon jednotlivca, ktorý trvá určitý časový interval – od vnímania predmetnej udalosti a končí jej opisom pri výsluchu (Spurný, 2003). Výskum bol z veľkej časti sústredený na výpoveď detí, ktorých pamäť bola hodnotená ako nespoľahlivá (Weiner, Otto, 2014). Psychológia výsluchu, a teda aj výpovede, je jedným z kľúčových tém forenznej psychológie dodnes (Spurný, 2003).

Výskum sa sústredil na laboratórne experimenty, ktoré simulovali pochody utvárania svedeckých výpovedí. Merali sa napr. emočné vegetatívne funkcie zároveň s verbálnymi prejavmi (Heretik, 2004). Tento prístup však nezohľadňoval pôsobenie ďalších psychických procesov, osobnostných a situačných faktorov na utváranie výpovede (Spurný, 2003). Došlo k prehodnoteniu experimentálnych podmienok a k odhaleniu nedostatkov v psychologických výskumoch. Výpoveď sa prestala odmietať a pristupuje sa k zohľadňovaniu a posudzovaniu všetkých známych faktorov, ktoré ju môžu ovplyvňovať (Čírtková, 2004).

1.2 Psychológia výpovede v súčasnosti

Psychológia výpovede je jednou z najrozsiahljších tematických oblastí forenznej psychológie (Čírtková, 2004) a je jej najstaršou aplikačnou oblasťou (Heretik, 2004). Predmetom jej záujmu je základný produkt interakcie medzi vypovedajúcim a vypočúvajúcim, ako aj samotná interakcia medzi zúčastnenými. Výpoveď sa môže odohrávať v rámci rôznych fáz vyšetrovania a vypovedajúcou osobou môže byť svedok, poškodený, páchateľ alebo znalec.

Faktory, ktoré sa podieľajú na vzniku výpovedi sú dôležité pri posudzovaní vierohodnosti (Gillernová, Boukalová, 2006).

Výpoveď môžeme chápať dvoma spôsobmi. *Za prvé*, ide o subjektívne vytvorený súbor informácií o situácii a udalostiach, ktoré prebehli v minulosti a ktoré vypočúvaná osoba vnímala a zapamätala si ich. *Za druhé* je výpoveď zdokumentovaná a do protokolu zapísaná interakcia medzi vypočúvajúcim a vypočúvaným (Spurný, 2003). V tejto fáze sú predmetom záujmu psychológie okrem intrapsychických procesov zapamätávania a reprodukcie aj problémy príjmu a zachytenia zdelovaného obsahu vypočúvajúcim. Výpoveď ako intrapsychický proces takto získava aj výrazne sociálne-psychologický rozmer (Heretik, 2004).

Poznatky o utváraní výpovede sa využívajú v postupoch zameraných na vybavenie informácií z pamäti a pri posudzovaní vierohodnosti výpovede. Informácie obsiahnuté vo výpovedi majú veľký význam pre trestný proces, pretože okrem iného v niektorých prípadoch je svedecká výpoveď jediným, prípadne jedným z mála dôkazných materiálov (Čírtková, 2004). Dôležitosť posudzovania vierohodnosti sa ukazuje aj v prípadoch, kedy jedna výpoveď svedčí proti druhej. To sa deje často pri sexuálnych zločinoch (Volbert, Steller, 2014).

Forezná psychológia sleduje, čo sa deje s informáciami od ich vzniku až po okamih, kedy sú vybavované pre potreby trestného procesu. Rozlišujú sa štyri hlavné fázy, ktoré sú prirodzené a nevyhnutné pri vytváraní výpovede a teda sa bezprostredne týkajú jej vierohodnosti (Čírtková, 2004).

1.3 Fázy utvárania výpovede

1) **vnímanie a zapamätávanie informácií**

V tejto fáze osoba získava informácie, o ktorých však ešte nevie, že budú dôležité pre trestný proces. Podstatou prvej fázy je problematika vnímania, väčšinou neúmyselného (Čírtková, 2004).

Priame aktívne vstúpenie a zapojenie do situácie zvyšuje pravdepodobnosť presnejšieho zapamätania. Zle sa zapamätávajú automatické činnosti, reflexné a impulzívne jednanie. Naopak platí, že k lepšiemu vštípeniu do pamäti dochádza pri premyslených, plánovaných a plne uvedomovaných činnostiach (Čírtková, 2004).

Individuálnou zvláštnosťou vnímania je očakávanie. Človek často vníma to, čo logicky očakáva podľa priebehu situácie. Vo výpovedi sa môžu prejaviť aj predsudky, napríklad v podobe charakterových vlastností iných ľudí. Problematické pre vnímanie môže byť aj zlé osvetlenie, veľké množstvo ľudí, rýchly priebeh udalosti a vzdialenosť od diania. Zvláštnosťou je časové vnímanie deja, problematické je pre človeka vnímanie a odhad dlhotrvajúcich udalostí, ktoré vnímame viac subjektívne (Gillernová, Boukalová, 2006).

Emóciou súvisiacou s pozornosťou a jej zúžením je strach. Ten môže výrazne zamerať pozornosť na rozhodujúci prvok situácie, ale súčasne môže znížiť spoľahlivosť svedeckej výpovede v súvislosti s prvkami na okraji pozornosti (Baddeley, 1998). V tejto súvislosti bol uskutočnený experiment (Loftus et al., 1987). Polovica respondentov v sérii slidov videla v obchode *človeka so zbraňou v ruke*, druhá polovica videla tú istú scénu, ale *človek v ruke držal pokladničný blok*. Ukázalo sa, že respondenti viac a dlhšie fixujú oči na zbraň ako na blok a zapamätanie iných detailov scény bolo horšie pri verzii so zbraňou. Skupina, ktorá videla verziu so zbraňou horšie identifikovala páchatel'a. Tento jav výskumníci označili ako „*sústredenie na zbraň*“.

Negatívne a pozitívne emócie majú rovnaký význam pri sústredení sa na centrálné dianie v porovnaní s okrajovými udalosťami v prípade nečakanej udalosti (Howes, O'Shea, 2014).

2) **uchovávanie informácií.**

Aj v druhej fáze dochádza k prepracovaniu informácií, čoho dôsledkom ubúda ich presnosť a množstvo. Okrem toho, mnoho informácií nie je vôbec zafixovaných v pamäti a okamžite ich zabúdame. Pamäťové odlišnosti sú v tom čo, ako presne a na ako dlho si v pamäti uchováme. Pre pamäť platia účinky javov podobne ako pri vnímaní, napríklad negatívny dopad emócií na zapamätávanie, napríklad strach, hnev alebo bolesť (Čírtková, 2004).

Vedecký výskum ukazuje, že ľudská pamäť sú mentálne konštrukcie, ktoré zahŕňajú závery, občas chybné detaily a sú vždy časovo skrátené v porovnaní s dianím situácie, a teda vždy postrádajú časť informácií (Conway, 2013).

Ak vypočúvaná osoba o zapamätaných informáciách po udalosti rozpráva a premýšľa o nich, prispieva to k trvalosti uchovaniu informácií, nie však k presnosti zapamätania. Nie je

však vhodné, aby svedkovia o udalosti diskutovali medzi sebou, pretože v týchto situáciách najčastejšie dochádza k vzájomnému ovplyvňovaniu (Čírtková, 2004).

Na uchovávanie informácií má priaznivý účinok subjektívny význam vnímaného (Gillernová, Boukalová, 2006). Naše osobné vedomosti a skúsenosti ovplyvňujú naše spomienky. Ľudia majú niekedy problém rozlíšiť medzi prezentovanou informáciou a informáciou, ktorá im príde na myseľ pri prezentovaní inej (Revlín, 2013).

Vzťah medzi povolaním a kvalitou svedeckej výpovede nie je úplne jednoznačný. Policajti, sudcovia a podobné povolania, kde sú ľudia často konfrontovaní so svedeckou výpoveďou, nie sú automaticky vďaka svojej práci vzorovými svedkami (Gillernová, Boukalová, 2006). Výskumníci (Castel et al., 2007) navyše zistili, že presnosť pamäti pri odborných znalostiach môže klesať. Hoci skúsenosti zjednodušujú prístup a vybavenie súvisiacich informácií, táto zvýšená aktivácia môže viesť aj k chybám. Vybavia sa teda informácie ktoré s udalosťou súvisia, ale neboli prítomné.

Normálnym javom pri výpovedi môže byť aj neschopnosť spomenúť si, čo udalosti predchádzalo alebo nasledovalo hneď po nej. Ide o tzv. *retroaktívny a proaktívny útlm*. Je spôsobený prežitím silnej stresovej alebo emocionálnej udalosti, pri podobnosti dvoch udalostí alebo objektov. Čím viac sú si dve informácie podobné, tým viac zabúdame detaily, ktoré sa k nim vzťahujú (Gillernová, Boukalová, 2006). Efekt retroaktívneho útlmu je silnejší ako proaktívneho (Howes, O'Shea, 2014).

Pri výsluchu môže dochádzať k *reminiscencii*, čo je náhle, spontánne vybavenie z pamäti okolností, ktoré boli predtým zdanlivo zabudnuté. K tomuto javu dochádza náhodnou súhrou priaznivých okolností. Vypočúvajúci by mal byť o tomto jave informovaný, aby nepodozrieval vypočúvaného, že si začal nové skutočnosti vymýšľať a dotvárať. Reminiscencia však môže byť aj predstieraná (Gillernová, Boukalová, 2006).

Na záver môžeme konštatovať, že jednotlivец, ktorý je bez závažnejších patológií, je schopný si relatívne v čistej podobe zachovať v pamäti spomienky na udalosť. Poznatky o fungovaní pamäti sú dôležité pre vypočúvajúceho, pretože mu uľahčujú cestu k získaniu spoľahlivej výpovede (Čírtková, 2004).

3) **predávanie informácií.**

Podstatou z hľadiska psychológie v tejto fáze je proces reprodukcie. Výsluchová situácia zohráva dôležitú rolu pre výslednú kvalitu výpovede. Na priebeh reprodukcie pôsobí interpersonálna percepcia, verbálna a neverbálna komunikácia a interakcia medzi vypočúvaným a vypočúvajúcim (Čírtková, 2004). Presnosť vybavovania klesá vplyvom emócií (Hess, Weiner, 1999).

Pri poskytovaní informácií dochádza ku kvalitatívnym aj kvantitatívnym zmenám. Pri výsluchu sa rozlišujú dve tendencie možného skreslenia informácií, a sice *tendencia k neúplnosti* a *tendencia k zmene obsahu informácií*. Výsluch má monologickú a dialogickú časť, pričom v každej z týchto častí prevažuje iná tendencia. V monologickej časti sa viac uplatňuje tendencia k neúplnosti. Spravidla sa sústreďuje na hlavný obsah deja a okrajové momenty sú vynechané. V dialogickej časti dochádza častejšie k tendencii subjektívne pozmeniť obsah informácie. Typicky sa pozmeňovanie deja nahradzovaním, vylepšovaním a miešaním jednotlivých častí spomienok. Dochádza k tomuto hlavne vtedy, keď je osoba vyladená vypovedať a s vypočúvajúcim chce spolupracovať a bolo by jej nepríjemné, ak by na každú otázku nemala príslušnú odpoveď (Čírtková, 2004). Keď vypočúvajúci tlačí na odpovede a využíva pri tom návodné otázky obsahujúce odpoveď, vypovedajúci po čase zmení svoje spomienky podľa otázok, s ktorými súhlasil. Vypovedajúci navyše zabúdajú, že boli k týmto odpovediam donútení vyšetrovateľom (Revlin, 2013).

Problematické vo výpovedi sú *klamné spomienky*. Toto označenie sa v psychológii používa súhrnne pre nepresnú reprodukciu uchovaných informácií v pamäti. Jednotlivec môže vypovedať niečo, čo sa vôbec neudialo alebo pozmeniť detaily (Loftus, 1997a).

Výskum venujúci sa falošným spomienkam prináša dôležité poznatky o danom fenoméne. Výskumy ukazujú, že je možné vložiť do pamäti celé udalosti, ktoré sa jednotlivcom nikdy nestali (Loftus, 1997b). Tento spôsob implementovania falošných spomienok dostal názov „technika stratenia v obchodnom centre“ (Loftus, 2005).

Niekedy falošné spomínanie začína s neistým a slabým rozpomínaním, ale po niekoľkých sedeniach a uisteniach sa môže vytvoriť do komplexnej a istej spomienky. Dezinformácie môžu viesť k veľmi bohatým falošným spomienkam. Jednotlivci si niekedy môžu uvedomiť, že ich spomienka nie je skutočná, ak sú konfrontovaní so sugesciami. Tento efekt však môže rôzne variovať (Loftus, 2005).

Nepresnosti vo výpovedi môžu pochádzať aj z nesprávneho identifikovania zdroja spomienok. Človek má problém pri spomínaní rozlíšiť, či danú informáciu napr. videl, alebo len niekde počul (problém pri návodných otázkach); či niečo naozaj urobil alebo len nad tým rozmýšľal (Revlín, 2013).

Ďalej je dôležité venovať pozornosť chybám, ktoré môžu vzniknúť kvôli problému verbalizovať spomienky. Týka sa to hlavne jednotlivcov, ktorí majú slabé verbálne schopnosti, prípadne osôb s mentálnymi poruchami. V takomto prípade je dôležité, aby vypočúvaný otázkam rozumel a správne ich chápal (Gillernová, Boukalová, 2006).

Na výsluchovú situáciu vplýva tzv. opytovacia sugestibilita na strane vypočúvaného, ktorá je odlišná od primárnej sugestibility. Pri jej určovaní sú nosné motivačné a kognitívne faktory, napríklad vedomosti a dôvera v ne. Dôraz je kladený na pasívne a nekritické reakcie v sociálnych situáciách. Sugestibilnejšími skupinami sú deti, mladiství a úzkostní jednotlivci (Gudjonsson, 2003). Tento jav je dôležitý pri posudzovaní vierohodnosti výpovede alebo pri výpovediach, ktoré boli vzaté naspäť. Sugestibilitu môže zvyšovať únava, obmedzenie prísunu informácií, sociálna izolácia alebo strach zo straty zamestnania, postavenia a pod. Opačne voči sugestibilite pôsobí podozrievavosť a dobré kognitívne funkcie (Boukalová, 2012).

Motivácia odkrýva pohnútky človeka k tomu aby svedčil. Môže byť v nejakom vzťahu k obeti alebo páchatel'ovi, a tak pozitívne alebo negatívne skresľovať výpoveď (Gillernová, Boukalová, 2006).

Vo výsluchovej situácii je dôležité počítať so špecifickými fenoménmi na strane vypovedajúcej osoby. Môže sa jednať o komunikačné problémy, pamäťové chyby, psychologické poruchy alebo neochotu spolupracovať. V takýchto situáciách má vypočúvajúci možnosť využiť **cielené výsluchové stratégie**.

Jednou z najznámejších je *kognitívne interview*. Využíva sa pri problémoch s rozpomenutím si na udalosť alebo jej detaily. Princípom tejto stratégie je nadviazať na posledný bod, ktorý si vypovedajúci pamätá a pomôcť mu predstaviť si situáciu čo najdetailnejšie (aké bolo počasie, ako sa cítil, čo mal na sebe a podobne). Je podporovaný v tom, aby povedal všetko, čo ho napadne. Pracuje sa aj so zmenou poradia udalostí. V súčasnosti sa používa rozšírené kognitívne interview (enhanced cognitive interview, ECI) (Holmberg, 2009).

Autori Fisher a Geiselman (2010) si uvedomili, že okrem fungovania pamäte je dôležité zapojiť aj aspekty sociálnej psychológie. Obsahuje viacero krokov, ktorých cieľom je navodiť bezpečnú a otvorenú atmosféru pre vypovedajúceho, vypočúvajúci ho podnecuje aby povedal všetky okolnosti, aj tie, ktoré mu prídu triviálne, ale nie dohady. Prejavuje empatiu a využíva aktívne načúvanie a na konci zhrnie to, čo bolo povedané, aby sa uistil, že všetkému správne porozumel (Fisher, Geiselman, 2010). ECI navyše obsahuje prvky z behaviorálnej terapie, vďaka ktorým minimalizuje úzkosť u obete a tak napomáha k získaniu informácií (Holmberg, 2004).

Metóda, ktorej cieľom je priviesť podozrivých k priznaniu, nesie názov *Reidova metóda*. Obsahuje 9 krokov a je založená na dvoch základných princípoch : prelomiť popieranie viny a vyvolať v podozrivom túžbu po priznaní (Inbau et al., 2013).

Ďalšou z možných metód je hypnóza. V tomto zmenenom stave vedomia sa danému jednotlivcovi výrazne zvyšuje sugestibilita a je maximálne koncentrovaný. Využitie hypnózy vo forenznej praxi má viac ako sto ročnú tradíciu, no je stále kontroverzné a skôr výnimočné. Využitie môže byť prínosné pri obetiach, u ktorých došlo k popreniu alebo vytesneniu traumatickej udalosti (Netík et al., 1997). Jej cieľom je posilniť pamäť vypovedajúceho. Prijatie takejto výpovede záleží na každom súde zvlášť (Niehaus, 1998).

Holmberg (2004) prináša informácie o forme vedenia výsluchu a presnosti výpovede. Výskum poukazuje na 2 typy vedenia výsluchu : *dominantný* a *humanitárny*. Vypovedajúci sa správali podľa toho, aký prístup pociťovali zo strany vyšetrovateľa. Obete, ktoré uviedli, že pri výsluchu poskytli všetky informácie, tiež následne uviedli, že boli vypočúvaní humanitárnym spôsobom. Pri tomto type výsluchu sa pravdepodobnosť kompletnej výpovede zvyšuje o 60%. Obete vypočúvané dominantne uvádzali, že vedome zamlčali a pri výsluchu neuviedli všetky fakty a informácie. Humanitárny prístup zahŕňa priateľskosť, empatiu, nápomocnosť, trpezlivosť, dostatok času pre vypovedajúceho, záujem a ústretovosť. Tento prístup môže zlepšiť vyšetrovanie, a navyše má terapeutický a liečivý účinok na traumatizované obete (Holmberg, 2004). Toto zistenie potvrdzuje aj Spurný (2003). Poznatky, ktoré vypočúvajúcejmu pomáhajú porozumieť prežívaniu a správaniu vypovedajúceho nazýva psychologickou podporou výsluchu. Tendencie presadzovať prvky moci vedú k nenaviazaniu kontaktu a tým k poruchám interakcie vo výsluchu.

Výsluchová situácia môže vo vypočúvanom bez ohľadu na to, či sa jedná o obvineného alebo svedka, vyvolávať negatívne emócie. Výsluchový stres môže u niektorých osôb pôsobiť aj na vybavovanie z pamäti a spôsobiť *zamknutie pamäte*, kedy si osoba nie je schopná spomenúť na fakty, ktoré by za iných okolností objasnila bez väčšej námahy. Tento stres môže vo veľkej miere ovplyvniť vypočúvajúcich, hlavne v prvých minútach výsluchu (Čírtková, 2004).

4) príjem, spracovanie a zachytenie informácií vypočúvajúcim.

Psychologická podstata fázy je v procesoch vnímania, zachytenia a spracovania informácií zdelovaných vypovedajúcim. V protokole výpovede bývajú najčastejšie zachytené len konečné vysvetlenia vypočúvajúceho. Pre posúdenie vierohodnosti výpovede je však nevyhnutné vedieť, akým spôsobom výpoveď vznikla. Dôležité je podrobne zaznamenať prvé výsluchy. Podrobné a spoľahlivé protokoly z priebehu celého výsluchu sú dôležité hlavne pri sexuálnych trestných činoch, kde sa často posudzuje vierohodnosť výpovede poškodených (Čírtková, 2004). Presné zaznamenanie je možné uskutočniť pomocou zvukovej alebo vizuálnej nahrávky. Tie okrem verného a úplného zachytenia výsluchovej situácie prispievajú k zlepšovaniu a zefektívňovaniu práce vypočúvajúcich (Boukalová, 2012).

Fabian a Stadler (1990) výskumne zistili, že existujú dva hlavné zdroje nepresností v protokoloch, a to:

- *chyby v dôsledku vynechávania*. Vypočúvajúcich vyberá informácie do záverečného protokolu. Takáto selekcia je nevyhnutná, avšak občas sa vynechajú aj dôležité informácie. Tejto chyby sa častejšie dopúšťajú začínajúci vyšetrovatelia.
- *chyby v dôsledku modifikácie obsahu*. Nepresnosti vznikajú aktívnym dotvorením obsahu zdelenia. Živá reč vypočúvaného je prevádzaná do protokolovej podoby, a popri tom vypočúvajúcich môže zmeniť pôvodný zmysel zdelenia. Jedná sa napríklad o chybné parafrázovanie a nahrádzovanie slangových výrazov spisovnými. S touto chybou sa častejšie stretneme u skúsených vyšetrovateľov.

2. Vierohodnosť

Vierohodnosťou výpovede označujeme to, ako sa výpoveď zhoduje s realitou. Vierohodná výpoveď odpovedá skutočnostiam časovo, priestorovo, počtom osôb a podobne. Málokedy sa stretávame s výpoveďou, ktorá by bola celá vymyslená. Častejšie sa jedná o výpoveď, ktorá je nevierohodná len v niektorých častiach (Čírtková, 2004). Vtedy hovoríme o parciálnej nevierohodnosti (Kubík, 2012). Úlohou psychológie je v týchto prípadoch nevierohodnosť výpovede odhaliť.

Rozdielna od vierohodnosti je *presnosť výpovede*. Predpokladáme, že vypovedajúci je ochotný a chce podať výpoveď úplne a pravdivo, môže však dochádzať k skresleniam vyplývajúcim z prirodzeného fungovania pamäti a vnímania. Skreslenie je teda neúmyselné, pričom pri nevierohodnosti je zámerné (Čírtková, 2004).

Pravdepodobne najznámejším rozlišovaním vierohodnosti je na všeobecnú a špecifickú.

2.1 Všeobecná vierohodnosť

Týka sa osobnosti vypovedajúceho. Jedná sa o to, či vypovedajúci má celkové schopnosti a psychické predpoklady podať vierohodnú výpoveď. Ide o schopnosti objektívneho vnímania, zapamätávania a vybavovania prežitých udalostí. Je to komplexná charakteristika osobnosti, ktorú má každý človek a u ľudí je rôzne rozvinutá. Všeobecná vierohodnosť sa dá zistiť psychologickým vyšetrením osobnosti (Čírtková, 2004). Vyšetrenie sa zameriava na osobnosť, kognitívne a emocionálne procesy, motiváciu a na zisťovanie prípadných psychických porúch. Všeobecnú vierohodnosť poškodzuje taktiež aj úmyselné a cieľavedomé skresľovanie výpovedí (Netík et al., 1997).

Všeobecne menej vierohodný človek sa teda vyznačuje povrchným a nepresným vnímaním, fantazijným dotváraním spomienok, existujú u neho sklony k drobnému podvádzaniu, k výhovorkám. Tieto charakteristiky nemusia byť vždy nápadné. Posudok všeobecnej vierohodnosti obsahuje informácie o vnímaní osoby – či daná osoba má sklon vnímať komplexne alebo sa skôr zameriava na detail; údaje o rozumových a pamäťových schopnostiach; o osobnosti a o jej sugestibilite, prítomnosti psychopatologických rysov, ako sú napríklad hysterické rysy. Všeobecnú vierohodnosť silne narušujú duševné choroby (Čírtková, 2004). Pri takomto posudzovaní sa skúma aj časť mechanizmov vplývajúcich na presnosť výpovede (Netík et al., 1997).

U antisociálnej poruchy osobnosti sa vyskytuje vysoká klamlivosť, preto usudzujeme na zníženie všeobecnej vierohodnosti. Taktiež pri psychózach schizofrénneho typu v akútnej fáze je všeobecná vierohodnosť nízka, v remisii môže byť zachovaná. U ľudí závislých na alkohole závisí na miere zasiahnutých kognitívnych procesov v rámci organických zmien CNS vplyvom alkoholu a prípadných zmenách osobnosti, rovnako to platí u nealkoholickej toxikománie a u osôb s organickými poruchami. Pri poruchách intelektu závisí všeobecná vierohodnosť na intenzite intelektového deficitu. Pri ľahších stupňoch by osoby mali byť schopné podať vierohodnú výpoveď aspoň v hrubých rysoch.

Všeobecná vierohodnosť prakticky chýba u porúch ako je hysterický mráкотný stav, konkrétne Ganserov syndróm, väzenská psychóza a pseudodemencia.

Naopak, pri neurotických poruchách (s výnimkou hysterických neuróz) by táto schopnosť nemala byť výrazne zasiahnutá. Podobne to je aj v prípade, že jednotlivec trpí sexuálnou deviáciou (bez poruchy osobnosti) (Netík et al., 1997).

2.2 Špecifická vierohodnosť

Špecifická vierohodnosť sa týka priamo výpovedi a hovorí nám, či je výpoveď pravdivá alebo nie. Rozoberajú sa znaky pravdivosti a nepravdivosti a to, ktoré prevažujú (Čírtková, 2004). Psychológ porovnáva výpovede získané postupne v čase, rieši motiváciu jednotlivca vypovedať, prípadne vypovedať klamlivo. Dôležité je prvé zdelenie o danej udalosti. Hodnotenie vierohodnosti sa ďalej robí porovnávaním výpovede s ďalšími dôkazmi, preverovaním vnútornej zhody v samotnej výpovedi (Matoušková, 2013).

Vzťah medzi všeobecnou a špecifickou vierohodnosťou nie je symetrický. Všeobecne vierohodná osoba môže podať nevierohodnú výpoveď a vice versa. Práve z tohto dôvodu sa rozlišuje medzi všeobecnou a špecifickou vierohodnosťou (Netík et al., 1997).

Kubík (2012) rozlišuje vierohodnosť a hodnovernosť. Vierohodnosť sa vzťahuje k tomu, čo daná osoba hovorí, teda k jej výpovedi. Naopak hodnovernosť je obecnou charakteristikou vypovedajúceho, vzťahuje sa k jeho osobnosti a dala by sa preto prirovnať k všeobecnej vierohodnosti. Nižšiu hodnovernosť u jednotlivca indikuje pre vypočúvajúceho predchádzajúca skúsenosť, kriminálna minulosť (Spurný, 2003).

Samostatnou témou je vierohodnosť u detských svedkov. Niektorí teoretici odmietajú detskú výpoveď kvôli charakteristikám, ktoré môžu prispievať k jej nepresnosti. Jedná sa o úroveň vývoja pamäti, zvýšenú sugestibilitu, veľkú predstavivosť a možnú nezrelosť dieťaťa. Súčasná kriminalistická prax však prijíma takéto výpovede, ak sa dodrží špecifický prístup a pri výpovedi sa zohľadní individualita dieťaťa (Matoušková, 2013). Výsluchová situácia je náročná, lebo vyšetrojúci sa musí s dieťaťom rozprávať o traumatických udalostiach a zvažovať pri tom mnohé kognitívne a socio-motivačné vplyvy na spoľahlivosť detskej výpovede. Výskumy ukazujú, že kľúčový vplyv má spôsob kladenia otázok a všeobecný kontext rozhovoru, preto boli navrhnuté rozhovorové protokoly, ktoré berú do úvahy detskú kapacitu a limity (Malloy et al., 2013).

Zohľadňuje sa aj prostredie dieťaťa a jeho dopady na psychiku, sklony k fantázii a prípadné tendencie k podvádzaniu. Výpoveď dieťaťa sa porovnáva v čase, rieši sa konzistentnosť výpovedí a možné dôvody ku klamstvu, akými môže byť napríklad strach, sugescia. Vypočúvajúci si všíma rôzne výrazy, ktoré dieťa používa a ktoré vzhľadom na jeho vek nie sú bežné. Práve tieto môžu poukazovať na navádzanie, sugesciu alebo nápodobu zo sociálneho prostredia. Ukazuje sa, že najspoľahlivejšie výpovede podávajú deti v mladšom školskom veku, teda medzi 9. a 11. rokom. V predškolskom veku je problematrická hlavne časová následnosť údajov (Matoušková, 2013).

3. Lživé výpovede a ich odhaľovanie

V kontexte vierohodnosti výpovede je podstatným bodom aj lživá výpoveď. Ľudia chybné predpokladajú, že sú zlí klamári a dobrí v odhaľovaní lži (Vrij, 2008). Výskumy zaoberajúce sa schopnosťou odhaľovať lož poskytujú informácie o indikátoroch, ktoré ľudia využívajú a vedú ich tak k mylným alebo správnym záverom ohľadom vierohodnosti výpovede. Na základe týchto informácií sa vyšetrovatelia môžu v tejto schopnosti zlepšovať a sústrediť sa na využívanie funkčných indikátorov, pretože výskumy zatiaľ ukazujú, že v odhaľovaní lži nie sú úspešnejší ako laici a teda že obe skupiny využívajú nesprávne vodítka pravdy a lži (Anderson et al., 1999).

Lživá výpoveď je zámerne skreslená, pozmenená, doplnená alebo inak modifikovaná. Vyšetrovateľ má k dispozícii ďalšie fakty a informácie, s ktorými môže výpoveď porovnávať a tak zisťovať, či je pravdivá alebo nie. Takýmito sú ďalšie výpovede od svedkov, miesto činu, laboratórne výsledky. Dôležitou úlohou vyšetrovateľa je lživú výpoveď rozpoznať (Čírtková, 2004).

Na rozpoznávanie lži má efekt aj poradie a počet výpovedí, ktoré sa hodnotiteľom prezentujú. Štúdia (O'Sullivan et al., 1988) zistila, že lož je lepšie rozpoznaná pri prezentovaní dvoch videí – pravdivej a nepravdivej výpovede. Ďalej priniesla poznatok, že hodnotitelia sú úspešnejší v rozpoznaní lži, keď je ako prvá prezentovaná pravdivá výpoveď.

Výskumníci (Mann et al., 2004) sa vo svojom výskume zaoberali schopnosťou policajných dôstojníkov rozoznať pravdu od lži. Vďaka hodnoteniu videozáznamov zo skutočných policajných výsluchov bola v tomto experimente zachovaná realistickosť. Policajti dosiahli presnosť v rozpoznaní lži 66% a v rozpoznaní pravdy 64%. Zaujímavým zistením v tejto štúdii je fakt, že typické vodítka poukazujúce na klamstvo uvádzané v policajných manuáloch, ako je odvracanie pohľadu a poklepávanie prstami či nohou, s klamstvom súvislosť nemajú. Výskumníci dokonca zistili, že čím viac ich policajti využívajú, tým sú horší v rozpoznávaní pravdy a lži.

Opačný efekt majú skúsenosti. Policajti so skúsenosťami z vedenia výsluchového interview boli v rozoznávaní pravdy a lži úspešnejší. Tiež sa viac zaoberali príbehom samotným. DePaulo et al. (podľa Mann et al., 2004, s. 138) navyše zistili, že jednotlivci, ktorí

hodnotili len príbeh samotný sú úspešnejší v odhaľovaní lži ako tí, ktorí okrem príbehu zvažovali aj osobu vypovedajúceho a jej správanie.

V tejto štúdii je veľmi kritizovaná Reidova metóda, z manuálu Inbau et al. (2013). Autori tvrdia, že jej využívanie je kontraproduktívne a navyše predpoklady tejto metódy neboli ani výskumne potvrdené.

Tvorcovia Reidovej metódy okrem toho tvrdia, že dokážu osoby naučiť rozpoznávať lož s 85% pravdepodobnosťou úspechu. Takúto vysokú hodnotu však neukázal ešte ani jeden výskum. Navyše, keď vyšetrovateľ pracuje s Reidovou metódou, podľa ktorej predpokladá, že vypovedajúci klame, môže nastať situácia, že tento vyšetrovateľ už nebude mať potrebu zvažovať dôveryhodnosť vypovedajúceho ani neskôr (Holmberg, 2009).

Vrij (2008) rozoberá verbálne a neverbálne vodítka, ktoré poukazujú na klamstvo. Obsah reči môže poskytnúť informácie o klamstve, i keď je v manuáloch zastúpený menej. Naopak, indikátory zastúpené v manuáloch často sú obecné známe a toto môže vyústiť v to, že sa im klamár bude vedome vyhýbať. Vo výsledku si teda bude viac kontrolovať uhýbanie pohľadom, pauzy, chyby a zaváhania v reči, celkovú nervozitu a tým aj neúčelné pohyby. Avšak niektoré vodítka, ako výraz emócií v tvári alebo výška hlasu sú veľmi ťažko vedome kontrolovateľné a teda môžu byť nápomocné pri rozpoznávaní klamstva.

V ďalšom výskume (Vrij et al., 2001) bolo zistené, že policajti s väčším úspechom odhaľujú klamstvo, ak používajú nepriame hodnotenie. Teda nie keď rozmýšľajú, či osoba klame alebo nie, ale keď uvažujú, či daná osoba musí tuho premýšľať. Pri nepriamej metóde zvažovali viac funkčné indikátory klamstva, a to predĺženie latentných fáz a pokles ilustrácií.

Dôležitými faktormi sú aj motivácia, osobnosť a skúsenosti vypovedajúceho. Pokiaľ sa jedná o závažný trestný čin, kde obvinenému hrozí odňatie slobody, je motivácia klamať veľká, avšak na jednotlivca je vyvíjaný aj veľký vnútorný tlak. Dôležité osobnostné rysy sú intelekt, emočné prežívanie a miera úzkosti. Vyšetrovatelia majú možnosť sledovať určitý osobnostný štandard, teda majú možnosť byť v kontakte s jednou osobou v rôznych situáciách a tak vysledovať jej prejavy. Boukalová (2007) vo výskume s 9 českými policajnými komisármi uvádza, že najdôležitejšie sa komisárom javia jedincove vlastné charakteristiky. Je potrebné sledovať celok správania, neverbálne charakteristiky klamstva sú len vodítkom. Do úvahy treba brať štandard správania daného jednotlivca a komisár by mal využívať svoje skúsenosti a situáciu posudzovať v celom jej kontexte.

3.1 Neverbálne indikátory na rozpoznanie (ne)vierohodnosti

Na rozpoznanie a posúdenie vierohodnosti sa využívajú rôzne pomôcky. Vždy treba brať do úvahy celý kontext ako aj to, že osoba môže byť nevierohodná len v nejakej časti (Kubík, 2012). Okrem toho aj osoba, ktorá je nevinná a teda nie je sústredená na dojem, aký robí na okolie, môže pôsobiť podozrivo (Vrij, 2008).

Indikátory vierohodnosti sú ukazovatele, ktoré si vyšetrovateľ všíma v správaní, v reči a v obsahu vypovedajúceho. Poukazujú na to, či daná osoba mohla prežiť a vnímať predmetnú udalosť. Indikátory nám môžu napovedať o tom, či daná osoba hovorí pravdu, rovnako aj to, či klame (Čírtková, 2004).

Jednotlivci, ktorí klamú, pociťujú tri hlavné emócie – strach, vinu a radosť. Strach z odhalenia ich klamstva, vinu kvôli tomu, že klamú a radosť, že im lož prešla. Tieto emócie sa môžu rôzne prejavovať v správaní (Depaulo et al., 2003). Dobrí klamári majú problém zakryť hlavne pocity radosti a úspechu keď vidia, že im lož prešla (Čírtková, 2004).

Dôležitú úlohu zohráva motivácia. Vodítka na rozpoznanie klamstva sú viac viditeľné pri jednotlivcoch, ktorí sú motivovaní v klamaní uspieť, a tiež keď sa jedná o priestupky, teda o menej závažné previnenia (DePaulo et al., 2003).

Pri neverbálnych indikátoroch treba mať zvlášť na zreteli, že sú mnohohznačné a v rôznych kontextoch naberajú rôzny význam. Ako píše Čírtková (2004), pri posudzovaní vierohodnosti majú neverbálne indikátory zmysel len s porovnaním verbálnej výpovede. Dôležité je nezabúdať, že klamstvo nie je jedinou, ale jednou z možností.

Niektoré z neverbálnych indikátorov a nápadností v prejave :

-reakcia na neočakávanú otázku, na ktorej zodpovedanie je potrebný dlhší reakčný čas (Kubík, 2012).

-podstatné zmeny v správaní. Rozumieme tým pozorovateľnú zmenu v reči tela, zmenu vo vystupovaní (napr. zo sebavedomého do neistého), v reči (Kubík, 2012). Zmeny nemusia byť veľmi nápadné. Keďže výpoveď býva málokedy celá nepravdivá, je možné pozorovať zmeny v monológovú vypovedajúceho. Keď osoba rozpráva o skutočných udalostiach, líči ich

dlho a obsiahlo; naopak, pri vymyslených ma naponáhlo, chce mať tieto časti rýchlejšie za sebou (Čírtková, 2004).

-*prejavy neúprimných emócií*. Inkongruentné prežívanie emócií. Obsah hovoreného sa nezhoduje s prežívanou emóciou (Kubík, 2012). Avšak pri traumatizovaných obetiach a svedkoch trestných činov sa táto inkongruencia objavuje tiež a nepoukazuje na klamstvo. Zvažujeme aj absenciu emócií, prípadne opačný protipól, prehrávanie, teda emócie prehnané (Čírtková, 2004).

-*prejav neistoty*. Tento indikátor treba vždy posudzovať s ďalšími, pretože neistota je častá a obvyklá aj u vierohodných vypovedajúcich. Je potrebné si všímať, kedy neistota vzniká, či pretrváva alebo sa objaví náhle, napríklad po predložení dôkazu (Kubík, 2012).

-*výška hlasu*. Jednotlivci, ktorí klamú, majú o niečo vyššie položený hlas, tzv. „high pitch of the voice“ (DePaulo et al., 2003).

-*prejavy emócií v tvári*. Kontrolovať svoje emócie sa učíme už od malička, napriek tomu ľudia stále lepšie kontrolujú svoje slová. Pravdepodobne je to spôsobené aj tým, že na slová dostávame väčšiu odozvu od druhých, ktorí reagujú viac na to čo povieme, než na to, ako sa tvárime. Navyše, kontrola slov je jednoduchšia ako kontrola tváre.

Jednotlivec môže falzifikovať svoj výraz tromi spôsobmi. *Neutralizovať emóciu*, ktorú cíti a neukázať ju; *simulovať*, teda keď emóciu necíti ale v jeho výraze sa objaví a *maskovať*, teda emóciu, ktorú cíti prekryje inou emóciou, ktorú neprežíva. Mikrovýrazy v tvári môžu indikovať klamanie, ktoré zahŕňa emócie. Keď však v prejave chýbajú, nemôžeme z ich absencie vyvodzovať nijaké určité závery (Ekman, Friesen, 2003).

Ako aj pri iných indikátoroch, aj pri rozpoznávaní emócií platí, že máme väčšiu šancu odhaliť nepravé emócie keď poznáme repertoár daného človeka, ako sa pri akej emócií tvári a aké oblasti tváre používa.

-*paralingvistické prejavy*. Ich všímaním zvyšujeme presnosť pri odhaľovaní klamstva (Anderson et al., 1999). Jednotlivci sú schopní menej kontrolovať tieto prejavy v porovnaní s rečou a výrazmi tváre (Ekman, Friesen, 2003).

Metaanalýza (DePaulo et al., 2003) však neukázala nijakú koreláciu medzi behaviorálnymi vodítkami a odhaľovaním lži. Čiastočne to súvisí so situačnými podmienkami (motiváciou, komplexnosťou lži, typom výsluchu), ktoré sa vo výskumoch veľmi líšia (Vrij, 2008). Celkovo však môžeme konštatovať na základe dostupných štúdií, že behaviorálne vodítka na odhaľovanie lži sú naozaj len vodítkami (Hartwig, Bond, 2011).

4. Metódy posudzovania špecifickej vierohodnosti

Posúdiť špecifickú vierohodnosť výpovede je jednou z najčastejších úloh v znaleckej praxi. V našich podmienkach neexistujú určené a štandardizované postupy (Ptáček, Čírtková, 2012). Dnes však existujú rôzne metódy na posudzovanie vierohodnosti. Sú postavené na verbálnych vodítkach. Nesústredujú sa na osobu, ktorá podáva výpoveď, ale na kvalitu jazyka výpovede a jej obsah (Bogaard et al., 2014b). Systémy kategórií obsahových analýz sú v dnešnej dobe najvyužívanejšou technikou na súdoch (Amado et al., 2015).

V jednotlivých metódach sa kritériá môžu líšiť, procedúra na vyhodnocovanie je podobná. Kontroluje sa prítomnosť kritéria vo výpovedi, a podľa prítomnosti alebo neprítomnosti hodnotiteľ prichádza so záverom ohľadom vierohodnosti (Bogaard et al., 2016).

4.1 Analýza validity výpovede – Statement Validity Assessment

Prvá podoba metódy bola vyvinutá v Nemecku, a to primárne na posudzovanie vierohodnosti výpovede detských svedkov v súvislosti so sexuálne motivovanými trestnými činmi. Prvým autorom je Undeutsch, ktorý argumentoval tým, že detské výpovede sa líšia ako v obsahu, tak aj v kvalite, keď sú vymyslené. Steller a Köhnken v roku 1989 vytvorili metódu ako ju poznáme a používame aj dnes (Bogaard et al., 2014a). V krajinách ako sú Nemecko, Rakúsko, Švédsko a Holandsko je povinnou časťou pri znaleckom posudzovaní špecifickej vierohodnosti. V Spojených štátoch sa táto metóda akceptuje ako plnohodnotný dôkaz len v prípadoch sexuálneho zneužitia detí (Ptáček, Čírtková, 2012). Problém však je, že presná veková skupina, ktorú by metóda mala zahŕňať nebola špecifikovaná. V literatúre sa vek detí stanovil od minimálne 2 do maximálne 18 rokov (Amado et al., 2015). Výskumy však ukazujú (Akehurst et al., 2001; Vrij et al., 2002) že metóda je rovnako efektívna pri výpovediach detí, ako aj dospelých.

Metóda má určený postup využívania, nie sú však dané normy, len orientačné údaje. Z tohto vyplýva, že validita výsledku pri používaní metódy napríklad pri dospelých svedkoch alebo pri iných trestných činoch ako je sexuálne zneužitie nemôže byť zaručená (Vrij, 2008). Naopak Bogaard et al. (2014b) tvrdí, že štúdie dokazujú, že metóda je rovnako dobre funkčná aj na výpovede dospelých osôb.

Vo forenzej praxi sa široko používa ako nástroj na rozlíšenie skutočných a vymyslených spomienok dospelých v rôznych prípadoch. Dospelý je väčšinou jednotlivec od 18 rokov a viac, v niektorých štúdiách od 17 rokov. Výsledky metaanalýzy sa však ukázali ako nepresvedčivé pri rozlišovaní pravdy a lži u dospelých (Amado et al., 2016).

Argument používania metódy je, že môže byť užitočným nástrojom pri policajnom vyšetrovaní. Napriek tomu SVA nie je expertný vedecký nástroj, ktorý by spĺňal Daubertove štandardy pre využitie na súde. Užitočný ale môže byť v prvotnom štádiu vyšetrovania, pri rozlišovaní vierohodnosti v rôznych výpovediach, kde jednotliví vyšetrovatelia majú rôzne názory (Vrij, 2005).

Metóda SVA sa skladá zo 4 fáz :

1.fáza – analyzovanie prípadu. V tejto fáze sa posudzovateľ oboznamuje so všetkými okolnosťami, dôkazmi aj informáciami o vypovedajúcom, ktoré sú dostupné, prípadne o ďalších zainteresovaných osobách (napr. rodičoch). Orientácia v prípade slúži na prvotné stanovenie hypotéz a prípravu interview a na identifikáciu nejasných skutočností (Ptáček, Čírtková, 2012). Sústreďenie by malo smerovať na sporné prvky a podozrivé okolnosti (Vrij, 2008).

2. fáza – semi - štruktúrované interview. Vypovedajúci prináša svoj vlastný popis udalostí. Ako napovedá názov, na túto fázu sa treba dobre pripraviť. Dôvodom je to, že niektoré deti, ale aj napríklad úzkostné osoby majú problém so spontánnou výpoveďou, prípadne môže mať jednotlivec problém s preberanou témou. Okrem toho príprava otázok pomáha vyhnúť sa sugestívnym, zatvoreným či navádzajúcim otázkam (Ptáček, Čírtková, 2012). Vhodné je nechať vypovedajúceho rozprávať voľne bez zasahovania, využívať otvorené otázky, facilitujúce odpovede, neskôr v interview otázky sústredenú na tému. Za návodnou otázkou, keď už nastane, by mala nasledovať otvorená otázka (Vrij, 2008). Kľúčovým prvkom je, že dieťa má možnosť povedať svoj príbeh bez akéhokoľvek ovplyvňovania zo strany vyšetrovateľa (Vrij, 2005).

3. fáza – Criteria – Based Content Analysis, prekladá sa ako kritériálna analýza obsahu (ďalej ako CBCA). Prítomnosť kritérií CBCA nastoľuje pravdepodobnosť, že výpoveď je produkovaná z epizodickej pamäti a nie z fantázie. Na druhej strane však ich neprítomnosť neindikuje nevierohodnosť výpovede. Pri používaní tejto metódy je najlepšie využívať

doslovný prepis záznamu výpovede. Využívanie videozáznamu poskytuje možnosť hodnotiť aj neverbálne kritériá, čo je však sporné, ako už práca pojednávala vyššie (Ptáček, Čírtková, 2012).

Najčastejšie na troj-bodovej škále sa hodnotí prítomnosť kritéria, pričom 0 znamená neprítomnosť kritéria, 1 prítomnosť kritéria a 2 silnú prítomnosť. Jedná sa o hodnotenie v rámci pôvodnej metodiky, ale Köhnken odporúča využívať päť bodovú škálu (0 až 4) kvôli vyššej senzitivite (Vrij, 2008).

Kritériá sú rozdelené do 4 kategórií. Prvé tri kritériá sú súčasťou *obecných charakteristík*, odkazujú na výpoveď ako celok. Jedná sa o :

- 1) logická štruktúra,
- 2) neštruktúrovaná produkcia,
- 3) množstvo detailov.

Druhou kategóriou sú *špecifické obsahy*, odkazujú na jednotlivé vety vo výpovedi a ukazujú na konkrétnosť. Sú špecifikovaním tretieho kritéria. Patrí sem:

- 4) zakotvenie v kontexte,
- 5) popis interakcií,
- 6) reprodukcia konverzácie,
- 7) neočakávané komplikácie počas incidentu,
- 8) neobvyklé detaily,
- 9) nadbytočné detaily,
- 10) presne zdelované chybné pochopené detaily,
- 11) vonkajšie príbuzné asociácie,
- 12) vylíčenie vlastného psychického stavu,
- 13) psychický stav prisudzovaný páchatel'ovi.

Obsahy viazané na motiváciu sú tret'ou kategóriou a odhaľujú ako vypovedajúci prezentuje svoju výpoveď. Osoba hovoriaca pravdu sa nebude až tak sústreďovať na to, ako pôsobí. Do tejto kategórie patrí :

- 14) spontánne opravy,
- 15) priznanie medzery v pamäti,
- 16) uvádzanie pochybností o vlastnej výpovedi,
- 17) sebaobviňovanie,
- 18) ospravedlňovanie páchatel'a.

Poslednou kategóriou sú *deliktové špecifické obsahy*, kde patrí kritérium č. 19) detaily charakteristické pre delikt (Netík et al., 1997). Toto kritérium odkazuje najčastejšie na sexuálne zločiny (Gödert et al., 2005).

Je dôležité upozorniť, že nie všetky kritériá majú rovnakú váhu a nie všetky sa musia vyskytovať vo výpovedi na to, aby bola vierohodná (Ptáček, Čírtková, 2012). Zároveň neexistuje nijaké doporučenie na ohodnotenie kritérií, a tak systém dôležitosti jednotlivých kritérií je ponechaný na úsudku hodnotiteľa (Vrij, 2005). Kritéria sú hodnotené na dvoch stupniciach, a to prítomné vs. neprítomné a stupeň prítomnosti (Amado et al., 2015). CBCA pozostáva z 19 kritérií, ktoré sú zoskupené do dvoch faktorov – *kognitívne* (od 1 do 13) a *motivačné* (od 14 do 18). Obidva faktory podporujú Undetschovu hypotézu (vierohodná výpoveď bude mať vyššie CBCA skóre). Okrem toho CBCA zahŕňa aj doplnkové kritériá (Amado et al., 2016).

4. fáza – Validity Check List (ďalej ako VCL) je dôležitý z toho dôvodu, že výsledky CBCA samy o sebe nie sú dostačujúce na rozhodnutie o vierohodnosti, pretože môžu byť ovplyvnené aj inými faktormi. VCL teda overuje validitu výsledkov CBCA tak, že ju konfrontuje s faktormi, ktoré by mohli mať na jej výsledok vplyv. Jedná sa o súbor hypotéz, ktoré keď vyvrátíme, zvyšujú validitu CBCA. Dnes poznáme viacero variant VCL (Ptáček, Čírtková, 2012).

Prvé tri body sa zaoberajú *psychologickými charakteristikami* jednotlivca. Ďalšie dva sa týkajú *charakteristík výpovede*, odkazujú na spôsob vedenia výsluchu. Predposledné tri body odhaľujú *motívy* svedka podať výpoveď. Posledné tri hodnotia výpoveď vo vzťahu k činu a predchádzajúcim výpovediam, skupina nesie názov *investatívne otázky* (Vrij, 2008).

Komplikáciou je, že aj keď hodnotiteľ vie, že sa objavil externý faktor zahrnutý vo VCL, je náročné určiť presný dopad faktoru na CBCA. Preto napríklad aj v štúdiách, kde hodnotitelia mali zvažovať vek vypovedajúceho, CBCA stále korelovalo s vekom (Vrij, 2005).

Vrij (2008) hovorí, že táto metóda je úspešná v rozpoznávaní pravdy na 70,81% a lži na 71,12%; celkovo teda 70,47%. Rozptyl úspešnosti sa však pohybuje až medzi 44-90% v experimentoch – napríklad Akehurst et al. (2001) uvádzajú úspešnosť 71% pri detských a 90% pri hodnotení výpovedí dospelých a v reálnych situáciách môže byť táto metóda úspešná až na 90-100% (Amado et al., 2015; Ptáček, Čírtková, 2012). Chybovosť je 30%, ale údaj je

platný len pre CBCA v rámci laboratórnych experimentov. Neexistuje výskum na presnosť a chybovosť VCL ani SVA ako celku (Vrij, 2008).

Pri výsledku CBCA analýzy hrá rolu aj vek dieťaťa. Štúdie (Buck et al., 2002) ukazujú, že celkové skóre CBCA koreluje s vekom dieťaťa. S vekom koreluje 12 kritérií z celkového počtu 19. Vek dieťaťa, ktorý by sa dal označiť ako prelomový, označujú autori 8 rokov. Je to z dôvodu, že medzi deťmi rozdelenými do vekových skupín od 9 do 14 rokov už neboli významné rozdiely. Kritéria CBCA sa nachádzajú v pravdivej výpovedi a štúdia ukázala, že staršie deti majú vo svojich výpovediach kritérií viac. Dôvodom je aj to, že menej podrobné výpovede sú hodnotené ako menej vierohodné, a trojročné dieťa uvádza menej detailov ako deti staršie. Štúdia pracovala s bežne vedenými výpoveďami, nie podľa schémy SVA. Ako autori naznačujú, metóda nefunguje univerzálne pre všetky detské vekové kategórie (deti od 4 do 16 rokov) a upozorňujú, že by mala byť teda zacielená na určitú vekovú skupinu. Ďalšou alternatívou by bolo vytvoriť viacero verzií pre rôzne vekové skupiny. Toto potvrdzuje aj ďalšia štúdia (Pezdek et al., 2004), uskutočnená s deťmi od 3 do 13 rokov. Autori tento fakt vysvetľujú v súvislosti s prvou skupinou kritérií - obecné charakteristiky, kde sa nachádza práve kritérium množstvo detailov. Ďalšia štúdia (Akehurst et al., 2001) uvádza, že väčšina kritérií rovnomerne rozlišuje medzi pravdivou a vymyslenou výpoveďou u detí vo veku 7 až 11 rokov, ako aj u dospelých.

V ďalšom výskume (Vrij et al., 2002) sa zisťovalo pôsobenie veku, tréningu v kritériách CBCA a sociálnych zručností. Potvrdil sa lineárny vzťah medzi vekom a počtom vyskytujúcich sa kritérií CBCA vo výpovedi, teda čím starší respondenti, tým väčší počet kritérií sa vyskytoval vo výpovedi. Oboznámenie sa s kritériami CBCA v tejto štúdii nemalo signifikantný vplyv na celkové skóre. V iných štúdiách sa však tento efekt preukázal (Vrij et al., 2000).

Vzťah medzi sociálnou úzkosťou a celkovým skóre CBCA bol významný, teda úzkostnejší participanti mali skóre nižšie. Efekt sa ukázal pri starších respondentoch (14 rokov a vyššie). Sociálna obratnosť bola spojená s vyšším skóre, pričom tento efekt sa zase ukázal u mladších respondentov (5-6 a 10-11 rokov). Signifikantný vzťah medzi sociálnou úzkosťou, sociálnou obratnosťou a vlastným monitoringom sa ukázal pri klamároch, naopak pri pravduhovoriacich bol signifikantný len pri sociálnej obratnosti. Sociálne zručnosti sú teda lepším indikátorom pri nevierohodných výpovediach. Autori odporúčajú zaradiť sociálne zručnosti do VCL (Vrij et al., 2002). Vrij (2008) píše o ďalších faktoroch, ktoré majú silný vplyv na skóre CBCA a pritom nie sú zahrnuté vo VCL. Jedná sa o oboznámenosť s určitým

typom situácií, počet výsluchov, ktoré vypovedajúci už absolvoval a okrem sociálnych, aj verbálne zručnosti.

Ďalšie faktory, ktoré treba brať do úvahy sú obecná tendencia rozprávať autobiografické detaily, relevantné doterajšie skúsenosti a oboznámenosť s udalosťou, schopnosť klamať a lživé stratégie, či sa jedná o jednu udalosť alebo opakovanú (Volbert, Steller, 2014).

Skóre CBCA súvisí aj s výsluchovým štýlom. Otvorené otázky a facilitujúce odpovede prinášajú viac kritérií do výpovede. Spolupracujúci svedok, ktorý vypovedá pod vedením kognitívneho interview, poskytne viac presných informácií a jeho výpoveď je spojená s vyšším CBCA skóre (Vrij, 2008). CBCA môže byť použitá len pri výpovediach, kde vypovedajúci mal možnosť hovoriť voľným spôsobom a zásahy do jeho výpovede boli minimálne. Takýto spôsob výsluchu sa len veľmi výnimočne deje s podozrivými, a preto využitie CBCA na výpoveď podozrivého býva nevhodné (Vrij, 2005).

Volbert, Steller (2014) vo svojom prehľade konštatujú, že metóda nie je úspešná v rozlišovaní pravdivých výpovedí a výpovedí založených na falošných spomienkach.

Ako konštatujú Ptáček a Čírtková (2012), metóda SVA, a tým pádom ani jej dielčia časť CBCA nemôžu byť jedinou využitou metódou vo forenznej praxi. Ďalej upozorňujú, že stále nepoznáme jednoznačné informácie o spoľahlivosti kriteriálnej analýzy CBCA. Dôležité je, že táto metóda nie je univerzálnym nástrojom, ani „verbálnym detektorom lži“, ale ponúka nám hypotézy, pomocou ktorých môžeme usudzovať na vierohodnosť (Ptáček, Čírtková, 2012).

Výsledky celkového skóre CBCA v rámci metaanalytického review (Amado et al., 2015; Amado et al., 2016) potvrdzujú validitu Undeutschových hypotéz v rámci rozlišovania pravdivej výpovede od vymyslených spomienok. Okrem toho kritériá rozlišovali aj medzi nezažitými udalosťami (pozeranie videa) a vymyslenými udalosťami. Neplatí to však pre všetky kritériá, niektoré sú dokonca v rozpore s Undeutschovou hypotézou. Diskriminačná účinnosť kritérií je vyššia pri sexuálnych trestných činoch a v partnerskom násilí. 75% pravdivých výpovedí obsahovalo viac kritérií ako nepravdivé výpovede. Riziko falošnej pozitívy je však približne 22%, preto nástroj nemôže byť priamo zovšeobecniteľný pre foreznú prax, kde hodnota musí byť nula. Prípustné pre foreznú prax môžu byť len významné kritériá, pričom štúdie sú zatiaľ nedostatočné pre iné prípady ako sexuálne a partnerské násilie. Na zvýšenie účinnosti metódy autori navrhujú doplniť kritériá (Amado et al., 2016). Vrij (2005)

zistil, že najsilnejšiu empirickú podporu má kritérium č. 3, teda množstvo detailov. V 16 štúdiách (80%) sa kritérium nachádzalo signifikantne viac v pravdivej výpovedi v porovnaní s nepravdivou.

V metaanalýze detských výpovedí je prítomnosť kritérií viazaná na pravdivú výpoveď, a nijaká štúdia neprišla s opačným výsledkom. V terénnych štúdiách približne 97% pravdivých výpovedí obsahovalo kritériá CBCA (Amado et al., 2015).

Vnútoraná reliabilita bola dosiahnutá vo väčšine štúdií v rámci jednotlivých kritérií (okrem kritéria č. 2 neštruktúrovaná produkcia a č. 14 spontánne opravy). Trochu vyššia zhoda bola v rámci celkového skóre CBCA. Hodnotitelia teda súhlasia, že určitá veta obsahuje kritérium tejto metódy, ale nezhodujú sa v tom, o ktoré kritérium sa jedná. Z tohto vyplýva doporučenie pre hodnotenie v reálnych prípadoch, kde je dôležité, aby hodnotitelia boli minimálne dvaja. V skutočnosti je však väčšinou hodnotiteľom len jedna osoba (Vrij et al., 2002; Vrij, 2008). Reliabilita medzi hodnotiteľmi bola tiež potvrdená experimentom využívajúcim metódu situácie hraného zločinu. Posudzovatelia využívali 4 bodovú škálu (Gödert et al., 2005).

Problematická je v používaní tejto metódy subjektivita, s ktorou je problém v generalizácii. Neexistuje záruka, že dvaja posudzovatelia prídu s rovnakým výsledkom ohľadom jednej výpovede. Presnosť frekvencie dosiahnutá jedným expertom nie je zárukou, že ju dosiahne aj ďalší expert (Vrij, 2005).

4.2 SCAN – Scientific content analysis

Názov metódy môžeme preložiť ako vedecká analýza obsahu. Autorom je Sapir, ktorého hypotéza znie, že ľudia hovoriaci pravdu sa líšia v type jazyka, aký používajú v porovnaní s tými, ktorí klamú. Väčšina kritérií SCAN sa bude nachádzať v nepravdivej výpovedi (naopak ako pri CBCA). Metóda obsahuje veľké množstvo kritérií a neexistuje nijaký štandardizovaný návod ani set na jej používanie. Nemá ani formálny postup vyhodnocovania, a teda rôzne kritériá môžu byť hodnotené rôzne. Posudzovatelia pri používaní metódy majú nízku zhodu, a teda sa líšia v tom, ako ju používajú. Zatiaľ nebola zistená jej diskriminačná hodnota (Bogaard et al., 2014b).

Vrij (2008) opisuje 12 kritérií, ktoré sú využívané najčastejšie vo výskumoch a vyučované pri zoznamovaní sa s metódou. Jedná sa o :

- 1) Poprenie tvrdení. Dôveryhodný svedok bude častejšie využívať popierajúce vety, ako „ja som ne- „
- 2) Sociálne predstavenie (sa). Hodnotí sa, ako vypovedajúci predstaví a opíše osoby. Ak osoby nepredstaví alebo neupresní, o koho sa jedná, a využije teda napríklad zámeno my, predpokladá sa, že má na to nejaký dôvod. Ďalej je rozdiel v tom, že niektoré osoby opisuje zámenami, iné menom, alebo začne zrazu meno vynechávať. Takéto vyjadrovanie môže naznačovať tenziu medzi osobami alebo snahu vypovedajúceho niečo schovať.
- 3) Spontánne opravy. Napríklad preškrtnutie, pričom vypovedajúci dostáva vopred jasnú inštrukciu, aby nič neprečiarkoval. Zlyhanie v tejto inštrukcii môže naznačovať na klamstvo.

Toto kritérium podobné ako CBCA kritérium č. 14, v CBCA sa však usudzuje na to, že spontánne opravenie sa indikuje skôr pravdivosťou.

- 4) Nedostatok presvedčenia alebo nedostatok v pamäti. Indikované výrazmi ako „myslím si, verím, niečo ako“.

V CBCA kritérium č. 15, skórovanie opäť opačné – v SCAN sa toto počínanie vníma ako podozrivé.

- 5) Štruktúra výpovede. Vyváženosť výpovede v zmysle, že 20% výpovede by malo pozostávať z informácií, ktoré viedli k udalosti, 50% o udalosti a 30% informácií o tom, čo sa dialo po udalosti. Čím viac sa výpoveď vymyká tomuto rozloženiu, tým sa viac približuje k nevierohodnosti.

- 6) Emócie. Pravdivé výpovede pravdepodobnejšie budú obsahovať popis emócií. V CBCA kritérium 12, ale SCAN od tejto metódy rozlišuje aj kde sú emócie zmienené. V nepravdivej výpovedi budú emócie zmieňované len pred predmetnou udalosťou, naopak v pravdivej výpovedi budú emócie najmä počas predmetnej udalosti.
- 7) Objektívny a subjektívny čas. Koľko udalosť naozaj trvala a koľko času venuje vypovedajúci opisu. Mali by spolu korešpondovať, inak sa usudzuje na klamstvo.
- 8) Informácie mimo poradie a externé informácie. Vypovedajúci opisuje udalosti v chronologickom poradí, odchýlka môže poukazovať na klamstvo. Ak výpoveď obsahuje irelevantné informácie, vyšetrovateľ by sa mal dopýtať, prečo tam boli zahrnuté. Predpokladá sa, že vypovedajúci opisuje irelevantné informácie, aby zakryl niečo podstatné.
V CBCA je toto kritérium kombináciou dvoch, č. 2 a č. 9, avšak v CBCA sú posudzované ako indikátory vierohodnosti.
- 9) Chýbajúce informácie. Neurčité vyjadrenie času, vypovedajúci teda nechce odhaliť čo sa dialo medzi určitými časovými periódami.
- 10) 1.osoba jednotného čísla, minulý čas. Pravdivá výpoveď je písaná v tejto osobe a v tomto čase. Existujú však prípady, kedy sa očakáva vyjadrovanie v prítomnom čase, napríklad pri pohrešovaní dieťaťa.
- 11) Zámena. Toto kritérium je využiteľné v anglickom jazyku, kde sa slovesá nečasujú a osoba je vyjadrená použitím zámena.
- 12) Zmeny v jazyku (v slovách, pomenovaniach). Indikuje, že niečo sa v mysli vypovedajúceho zmenilo. Pokiaľ posudzovateľ nemôže usúdiť na oprávnenie takejto zmeny, hodnotí sa výpoveď ako nevierohodná (Vrij, 2008).
Problém v tomto kritériu je, že v manuáli nie je definované, aké oprávnenie na zmenu terminológie je prijateľné a aké už nie. Takto môže byť posudzované rozdielne vo výskumoch, ako aj v praxi (Bogaard et al., 2016).

Rozdielnosť v hodnotení rovnakých kritérií medzi CBCA a SCAN navrhujú autori štúdie (Bogaard et al., 2016) riešiť priklonením k tvrdeniam CBCA. Odôvodňujú to tým, že metóda CBCA je viac podložená vedeckou literatúrou a rozlišuje vierohodnosť nad pravdepodobnosť náhody, na rozdiel od metódy SCAN.

Vzhľadom na neštandardizovanú povahu metódy, veľa závisí od subjektívnej interpretácie a zručností hodnotiteľa. Takto sa prejavujú individuálne rozdiely v hodnotení

a niektorí hodnotitelia môžu byť výrazne lepší ako druhí. Bolo by užitočné zistiť, ktorí vyšetrovatelia sú lepší pri používaní metódy SCAN, neexistuje však na to nijaký nástroj (Vrij, 2008).

Na analýzu sa využíva napísaná výpoveď. Mala by reflektovať presné slová vypovedajúceho, takže je preferované, aby ju napísal sám. Píše sa v určitom časovom ohraničení (napr. odkedy vstal po to, ako išiel spať). Spísaná má byť dostatočne detailne, aby aj človek, ktorý nepozná kontext, mohol udalosť pochopiť. Dôležité je, že by mala byť písaná ručne (kvôli kritériu počet opráv). Metóda je použiteľná na výpoveď detí, dospelých, svedkov aj podozrivých. Treba však poznamenať, že u detí je schopnosť písať, obzvlášť potom súvislý text, limitovaná. Vyšetrovateľ kontroluje či výpoveď obsahuje prvky, ktoré sú zoskupené v predpokladoch SCAN. S vypočítaným potom môže prediskutovať prvky, ktoré vyvolávajú podozrenie (Vrij, 2008).

Výskum zaoberajúci sa presnosťou SCAN je skromný. Pri kritériách v metóde SCAN nie je uvedený ich teoretický podklad, prečo práve ony by mali rozlišovať vo výpovediach a neexistuje nijaký dôkaz, že tieto kritériá majú ozajstnú diagnostickú hodnotu. Napriek tomu, že sa metóda využíva celosvetovo, postráda zoznam dobre definovaných kritérií a skórovací systém (Bogaard et al., 2016).

Vo výskume od Bogaard et al. (2016) bola dosiahnutá zhoda medzi posudzovateľmi, i keď v ostatných výskumoch to nie je bežný výsledok. Toto by bolo možné dosiahnuť štandardizovaným skórovacím systémom, ako to bolo využité v tomto výskume. Ukázalo sa, že dĺžka výpovede nerozlišuje významne medzi pravdou a klamstvom. V tomto výskume bolo len jedno kritérium významné, teda bolo schopné odlíšiť pravdu, a to č. 12 „zmeny v jazyku“. Nachádzalo sa viac vo vymyslených výpovediach. Zaujímavosťou je, že toto kritérium sa nenachádza v iných metódach. Výsledky ďalej ukázali, že rozdiel v celkovom skóre medzi pravdivými a nepravdivými výpoveďami nebol signifikantný. Ďalej rozlišovanie medzi výpoveďami sa pohybovalo na úrovni náhody (49,6% pri klamstve a 53% úspešnosť pri pravde). Štúdia teda nepriniesla výsledky, ktoré by SCAN mohli podporiť ako vedecký nástroj na posudzovanie vierohodnosti. Autori tak neodporúčajú využívanie metódy v jej momentálnej podobe (Bogaard et al., 2016).

Ani ďalšia štúdia (Nahari et al., 2012) nepriniesla podporné výsledky pre metódu SCAN. Celkové skóre výpovedí od pravduhovoriacich; tých, ktorí klamali úplne a tých, ktorí zatajili len spáchanie zločinu a inak hovorili pravdu, sa veľmi nelíšilo. Ani pri posudzovaní jednotlivých kritérií metóda nezískala empirickú podporu. Výsledky štúdie teda neprinášajú oprávnenie na využívanie metódy v praxi. Zaujímavým zistením v tejto štúdií je zistenie stratégie pravdu hovoriacich a klamárov. Pravdu hovoriaci sa snažili vo svojej výpovedi podať informácie, ktoré môžu byť overené, naopak tí, ktorí chceli zatajiť svoj zločin, sa snažili podať informácie, ktoré nebude možné nijako overiť. Toto zistenie by mohlo vyústiť do ďalšieho verbálneho kritéria potvrdené stopy.

Nedostatočnosť psychometrických kvalít metódy SCAN potvrdila aj ďalšia štúdia (Vanderhallen et al., 2016). Analytici metódy SCAN v tomto výskume pri posudzovaní využívali aj kritériá mimo túto metódu, čo je v používaní zakázané. Okrem toho, použili rôzny počet a rôzne typy kritérií, a v niektorých prípadoch bolo to isté kritérium použité raz na odhalenie lži a zároveň na potvrdenie vierohodnosti – kritérium č.5 štruktúra a č.12 zmeny v jazyku. Zhoda medzi posudzovateľmi je taktiež nízka. Len pri troch kritériách je vysoká, kde je ich identifikácia objektívna. Sú to č.11 zamená, č.7 objektívny čas a č.2 sociálne predstavenie (sa). Zhoda sa nezvýšila ani tréningom a zoznámením sa s metódou. Navyše sa experti v používaní metódy nelíšili v rozpoznávaní lži od vyšetrovateľov so skúsenosťami. Veľkým nedostatkom, ktorý odhalila táto štúdia, je náchylnosť nástroja k skresleniu klamstvom.

Napriek skromnému výskumu tejto metódy, slabým výsledkom a nedostatočnej teoretickej základni je dôležité sa touto metódou zaoberať. Dôvodom je jej celosvetové hojné využívanie (Nahari et al., 2012; Vanderhallen et al., 2016). Okrem toho, výpoveď podozrivého musí byť spísaná pred policajným vyšetrovaním, a tak môže prispieť k presumpcii viny. Taký dôsledok môže viesť k narušeniu vyšetrovania (Vanderhallen et al., 2016).

4.3 Reality Monitoring

Táto metóda je známa pod skratkou RM. Napriek tomu, že tento nástroj má silnú teoretickú oporu, nie je veľmi používaný (Vrij, 2008). Využíva sa viac v experimentoch ako v reálnych situáciách (Gnisci et al., 2010).

Princíp tejto metódy spočíva v odlišovaní kognitívnych procesov, ktoré ľudia využívajú pri reprodukovani vymyslených a skutočných spomienok. Spomienky na reálne udalosti sú v kvalite odlišné. Keďže ich získavame cez naše zmyslové orgány, obsahujú informácie o týchto spomienkach údaje zo zmyslových orgánov („videl som, počul som“). Objavujú sa kontextové informácie o mieste, kde sa udalosť odohrala, ako bol priestor štruktúrovaný a informácie o emóciách – ako sa sám človek počas udalosti cítil. Tieto informácie sú väčšinou krátke, jasné a výrazné. Na druhej strane pri vymyslených spomienkach budeme viac využívať kognitívne operácie, konkrétne myšlienky a zdôvodnenia (Johnson, 2006).

Vrij (2008) prináša zoznam kritérií metódy RM, ktoré boli popísané ako prvé. Keďže však neexistuje štandardizovaný zoznam kritérií, tento výpočet nie je zaužívaný. Kritérium 1-7 sa bude vyskytovať častejšie v pravdivej výpovedi, kritérium 8 v nepravdivej :

- 1) jasnosť
- 2) informácie z vnemov
- 3) priestorové informácie (v CBCA sa jedná o kritérium č.4)
- 4) časové informácie (tiež v CBCA kritérium č. 4)
- 5) emócia (v CBCA kritérium č. 12)
- 6) rekonštrukcia príbehu (v CBCA č. 1-3)
- 7) realistikosť (v CBCA č. 1)
- 8) kognitívne operácie.

Kontextové kritériá (časové a priestorové) majú najvyššiu diagnostickú hodnotu (Bogaard et al., 2014b).

Potenciál tejto metódy vidí Vrij (2008) v odhaľovaní falošnej výpovede, ktorá je však výsledkom mylného presvedčenia jednotlivca, ktorý predpokladá, že danú udalosť naozaj zažil. Potvrdzujú to aj výskumy (Gnisci et al., 2010; Nahari et al., 2012). Pokrýva teda oblasť v ktorej metóda CBCA zlyháva (Volbert, Steller, 2014). Ďalej je metóda dobre funkčná v prípadoch, kedy majú osoby ohodnotiť samých seba – pomocou dotazníku alebo odpovedaním na otázky,

podľa čoho usudzujú, že sa udalosť naozaj stala. Na druhej strane metóda nefunguje dobre pri spomienkach na udalosti, ktoré sa stali už dávno. Na základe vlastných zistení autor konštatuje, že RM je možné využívať pri deťoch od 10 rokov (Vrij, 2008).

Aj táto metóda postráda štandardizáciu. Výskumy teda využívajú rozličné kritériá pri skúmaní RM prístupu. Preto je náročné porovnávať výskumy medzi sebou. Najproblematickejšie je kritérium kognitívne operácie. Je považované za indikátor neverohodnosti, napriek tomu sa v mnohých štúdiách vyskytlo v pravdivých výpovediach, prípadne medzi výpoveďami nerozlišovalo (Memon et al., 2010). Spôsobené je to pravdepodobne nedostatkom štandardizácie, problémom v kódovaní a určení pokrytia kritéria. Odlišnosti sú aj v hodnotení frekvencie výskytu a hodnotiacich škálach (Vrij, 2008).

Kontextové a externé informácie sa vyskytujú viac v pravdivej výpovedi, tieto výpovede sú aj dlhšie. Okrem nich sú indikátormi vierohodnosti aj časové a sluchové detaily. Avšak v pravdivých výpovediach sa viac vyskytli aj kognitívne informácie. Presnosť v tejto štúdií bola pre odhalenie klamstva 78% a pre pravdu 61% (Memon et al., 2010). Autori upozorňujú na vonkajšie faktory, ktoré môžu ovplyvňovať kritériá RM. Jedná sa o charakteristiku udalosti, motiváciu klamať a dôležitým je aj spôsob, akým je vedený výsluch. Na záver autori na základe výsledkov štúdie konštatujú, že metóda nie je vhodná na využívanie vo forenznej praxi.

Presnosť metódy uvádza Vrij (2008) na základe zhodnotenia 29 štúdií. Presnosť pri odhaľovaní pravdy je 71,7% a nepravdy 66,1%. Priemerná presnosť činí teda 68,8%. Okrem toho prináša poznatky o tom, že tí, ktorí hovoria pravdu, zahŕňajú do svojej výpovede viac informácií zo zmyslových orgánov a kontextových informácií. Informácie o emóciách a kognitívne operácie boli nepresvedčivé. V 10 štúdiách metóda RM spoľahlivo rozoznala vierohodné výpovede.

Ďalšia štúdia skúmala efektívnosť metódy pri narastaní podozrenia na strane vyšetrovateľa a pri stratégiách využívaných klamármi – úplne vymyslený príbeh alebo spomínanie na minulé prežitky (Gnisci et al., 2010). Autori predpokladali, že nástroj bude menej efektívny v rozlišovaní medzi klamstvom a pravdou ak klamári využijú minulé prežitky. V tomto prípade je ich spomínanie vedené perцепčnými procesmi ako aj spomínanie tých, ktorí hovoria pravdu. Naopak sa ukázalo, že RM v tejto štúdií rozlíšila aj tieto dva typy výpovede.

Štúdia teda ukázala, že na základe RM kritérií je možné rozlíšiť vierohodnú výpoveď. Tí, ktorí hovoria pravdu, využívajú viac vizuálnych, sluchových a priestorových detailov a menej kognitívnych operácií v porovnaní s klamármi. RM je najviac efektívna, keď vypočúvajúci neprejaví náznaky podozrenia, a keď si klamári svoj príbeh vymyslia. Narastajúce podozrenie mení výpoveď aj správanie obidvoch typov svedkov, a môže zatieňovať vierohodnosť.

RM však podlieha skresleniam súvisiacim s individuálnou charakteristikou. Nahari, Vrij (2014) zistili, že v prípade, že hodnotiteľ sám poskytuje detailne a informačne bohaté rozprávanie udalosti, hodnotí ostatné výpovede prísnejšie. Keď teda výpovede obsahovali menej detailov, ako jeho vlastná, hodnotiteľ predpokladal menšiu vierohodnosť. Individuálne rozdiely v dĺžke výpovede sú stabilné v rôznych typoch výpovede (na nedávne aj dávne udalosti). Keďže RM intenzívne posudzuje bohatosť detailov, toto zistenie môže byť jeho vážnou limitáciou.

4.4 Porovnanie CBCA, SCAN a RM

Štúdia skúmajúca odolnosť všetkých troch metód voči kontextovému skresleniu priniesla negatívny výsledok. Hodnotenie vierohodnosti výpovede bolo vyššie pri tých, ku ktorým hodnotitelia dostali aj pozitívne doplnkové informácie. Využívanie CBCA, SCAN alebo RM v porovnaní s kontrolnou skupinou nevyužívajúcou nijaký nástroj nezvýšilo ani neznižilo hodnotenie vierohodnosti. Metódy sa nelíšili v citlivosti na kontextové skreslenie. Výsledky sú problematické aj preto, lebo nástroj na hodnotenie vierohodnosti by mal hodnotiť vierohodnosť výpovede a nie vierohodnosť svedka. Informácie o obecnej vierohodnosti by sa nemali zohľadňovať pri hodnotení vierohodnosti špecifickej. Na záver autori štúdie navrhujú, že tieto metódy by sa nemali využívať s nijakými dodatočnými informáciami, aby sa tak predchádzalo kontextovému skresleniu, na ktoré sú tieto metódy citlivé (Bogaard et al., 2014b).

Predchádzajúce štúdie (Vrij et al., 2002) sa zaoberali tým, či tréning v metóde zvýši celkové skóre pri posudzovaní metódami. Zistili, že ak sa jednotlivci zoznámia s kritériami CBCA, môžu svoju výpoveď zlepšiť a dosiahnuť vyššie skóre. Rovnaké výsledky sa zistili aj pri metóde RM, a preto (Bogaard et al., 2014a) sa dá predpokladať, že na tréning a zoznámenie sa s metódou bude citlivá aj metóda SCAN.

Štúdia od Bogaard et al. (2014a) skúmala, či celkové skóre zvýši aj ukážka výpovede, ktorá spĺňa všetky kritéria podľa všetkých troch metód. Zistili, že celkové skóre sa naozaj zvýšilo, avšak aj u pravdivých aj nepravdivých výpovedí, neposlúžilo teda na zvýšenie diagnostickej presnosti. Účastníci však podávali výpoveď dlhšiu, a tak poskytli viac detailov, podľa ktorých bolo možné hodnotiť vierohodnosť. Štúdia okrem toho skúmala schopnosť metód rozlišovať medzi pravdou a klamstvom. Jedine u metódy SCAN sa táto schopnosť nepotvrdila.

Štúdia od Nahari et al. (2012) porovnávala RM so SCAN. Výsledky ukazujú, že RM signifikantne rozlišuje medzi vypovedajúcimi, ktorí hovoria pravdu a klamármí, ktorí využívajú úplne vymyslený príbeh aj klamármí, ktorí stavajú na predchádzajúcich zážitkoch. Naopak SCAN nerozlišoval medzi pravdu hovoriacimi a nijakým typom klamania. Korelácia medzi celkovým skóre RM a SCAN nebola signifikantná, tieto dve metódy sa teda zameriavajú na rozdielne aspekty. Napriek tomu, že RM a SCAN stavajú na rovnakých základných predpokladoch rozlišovania pravdy a lži, ich kritériá sú rozdielne. Vysvetlením môže byť rozdielna teoretická opora nástrojov Navyše, pri skúmaní spojenia týchto metód výsledky ukázali, že SCAN nepriniesol v rozlišovaní medzi výpoveďami nič navyše (Nahari et al., 2012). Naopak, kombinácia kritérií CBCA a RM priniesla zvýšenie výkonu pri rozlišovaní medzi výpoveďami (Akehurst et al., 2001).

Gnisci et al. (2010) zhrňuje výsledky 8 štúdií, ktoré porovnávali metódu CBCA a RM. Výsledky štúdií však nie sú presvedčivé. V 3 štúdiách vyšla presnosť lepšie pre CBCA, v 5 pre metódu RM. Priemerná presnosť RM (68%) je o trochu vyššia ako pre CBCA (63%). Pre SCAN neexistujú spoľahlivé miery presnosti. O dôležitosti porovnania týchto metód hovorí už Sporer (1997), pretože sú si v mnohých kritériách podobné. Okrem podobností sa však takto porovnávajú aj rozdielnosti, napríklad verbálne a neverbálne interakcie ako kritérium obsahuje len CBCA. A naopak, v RM na základe teoretického základu sú zahrnuté napríklad zmyslové skúsenosti.

5. Návrh výskumu

V kapitole Návrh výskumu bude práca nadväzovať na teoretickú časť. Empirická časť sa sústreďí na metódu RM, pretože je používaná odborníkmi menej ako zvyšné dve metódy pojednávané v práci. Je tomu tak aj napriek jej silnej teoretickej opore (Vrij, 2008). Porovnávať ju budem s metódou CBCA, pretože táto metóda je odborníkmi v našich podmienkach využívaná najčastejšie (Ptáček, Čírtková, 2012). Zapojením tretej skupiny do výskumu získam možnosť porovnať verbálne metódy so subjektívnym úsudkom hodnotiteľov.

5.1 Teoretické východiská

Metóda RM sama o sebe nie je nástrojom na rozpoznávanie lži. Jedná sa skôr o pomôcku, ktorá odkazuje na kognitívne procesy, ktoré rozlišujú medzi prežitými a vymyslenými udalosťami. Potenciál tejto metódy sa podľa výskumov javí v schopnosti rozlišovať medzi skutočnými a falošnými spomienkami (Gnisci et al., 2010). I keď je s metódou CBCA v mnohých kritériách podobná, CBCA v rozlišovaní týchto spomienok zlyháva. Jedným z problémov je to, že človek vypovedajúci na základe falošných spomienok je presvedčený, že hovorí pravdu. Jeho psychologický status sa teda neodlišuje od pravdu hovoriaceho. Jednotlivec, ktorý klame vedome, má tento status iný (Volbert, Steller, 2014).

Najčastejšou metódou využívanou v Českej republike je metóda SVA (Ptáček, Čírtková, 2012). Výskumy metódy SVA sa zameriavajú prevažne na jej dielčiu časť, CBCA. Takže aj v prípade, že výskum bol zameraný na reálne výpovede (Amado et al., 2015), nebol dodržaný, a teda ani preskúmaný celý štvorkrokový postup metódy. Výskum, ktorý by overoval v reálnych podmienkach celú metódu SVA neexistuje (Vrij, 2008).

Výskum porovnávajúci metódu SCAN a RM (Nahari et al., 2012) ukázal, že pri skombinovaní skóre z oboch metód SCAN neprinesla nič navyše. Neschopnosť metódy SCAN rozlíšiť medzi vierohodnou a nevierohodnou výpoveďou potvrdili aj ďalšie výskumy (Bogaard et al., 2016; Nahari et al., 2012; Vanderhallen et al., 2016). Z tohto dôvodu sa v návrhu výskumu nebudem zaoberať metódou SCAN.

Výskum metódy RM sa z veľkej časti odohrával v laboratórnych podmienkach (Ward, Carrol, 1997). Metóda sa celkovo využíva viac v umelých výskumoch ako v reálnych situáciách

(Gnisci et al., 2010). Tento problém sa týka aj zvyšných dvoch verbálnych metód na posudzovanie vierohodnosti (Vrij, 2008).

Metóda RM sa skúmala na reálnych výpovediach obetí sexuálneho násillia (Ward, Carrol, 1997), nebola však zameraná na funkčnosť metódy, ale na traumatické spomienky a spôsob a formu ich zapamätania. Ďalej na autobiografických spomienkach (Johnson et al., 1988), nejednalo sa však o výpovede svedkov v trestných veciach. Svoje výpovede respondenti posudzovali sami pomocou dotazníka alebo odpovedaním na otázky.

Podľa metaanalýzy CBCA na výpovediach od dospelých z 39 štúdií sa len jedna zaoberala vlastnými skúsenosťami (Amado et al., 2016).

Práve z dôvodu slabého výskumu na reálnych dátach a skromnému využívaniu metódy v praxi som sa rozhodla vo výskume zamerať na metódu RM. V porovnaní s metódou SCAN má metóda RM väčší potenciál na presnosť v posudzovaní vierohodnosti vďaka svojej silnej teoretickej opore, čo sa ukázalo aj v laboratórnych experimentoch (Nahari et al., 2012). Okrem toho je prídavná hodnota metódy v jej jednoduchosti.

V porovnaní s metódou SVA je výskum zameraný na metódu RM skromnejší. Keďže je však najčastejšie používanou metódou SVA, budem vo výskume porovnávať tieto dve metódy.

5.2 Cieľ výskumu

Cieľom navrhovaného výskumu je zistiť pravdepodobnosť správneho posúdenia vierohodnosti výpovede pomocou metódy RM a metódy CBCA v porovnaní so subjektívnym ohodnotením. Na posudzovanie budú využité výpovede svedkov zo starších prípadov. Týmto sa výskum snaží priblížiť testovanie metód z laboratórnych podmienok na skutočné situácie.

Na toto testovanie budú využité výpovede z archívu Polície ČR. Pôjde o staršie prípady, ktoré už sú uzavreté a je pri nich zozbieraných viacero dôkazov a rozhodnutie súdu, prípadne odborný súdno-znalecký posudok. Na základe tohto bude možné označiť výpoveď ako vierohodnú alebo nevierohodnú.

Hodnotitelia budú rozdelení do troch skupín. Prvá skupina bude výpovede po zaškolení posudzovať pomocou metódy RM. Druhá skupina bude posudzovať výpovede po zaškolení pomocou metódy CBCA. Tretia skupina bude posudzovať výpovede bez metódy, pomocou subjektívneho názoru.

5.3 Metódy

5.3.1 Výskumná otázka

Ako bolo naznačené vyššie, prezentovaný návrh výskumu je experiment. Budem sledovať tri skupiny, ktoré sa rozlišujú v tom, akú metódu alebo spôsob na posudzovanie využívajú.

Hypotéza, ktorú budem v experimente testovať, znie :

H : RM a CBCA má vyššiu pravdepodobnosť správneho posúdenia vierohodnosti výpovede v porovnaní s posudzovaním bez metódy.

5.3.2 Výskumný súbor a materiály

Výpovede budú posudzovať študenti psychológie. O výskume budú informovaní prostredníctvom mailu, ktorí im zašle sekretariát ich katedry. Ďalej budú informácie o výskume sprostredkované na prednáškach a pomocou laboratória PLESS a LABELS. V každej skupine bude minimálne 30 posudzovateľov. Za účasť vo výskume bude ponúknuté študentom uznanie hodín vo výskume, potvrdenie stáže a certifikát o získaní poznatkov o metóde RM alebo CBCA. Študenti dostanú taktiež adekvátne finančné ohodnotenie.

Výskumná vzorka je z hľadiska všeobecnej populácie nereprezentatívna, ale na základe preštudovanej literatúry a teórie, a vzhľadom na účel výskumu nie je zrejmé, že by tento fakt mal súvislosť s výsledným posúdením vierohodnosti. Napriek tomu štatisticky overím, či pohlavie, ročník štúdia a nejaké skúsenosti s problematikou nemali súvislosť s posúdením vierohodnosti. Študentom pred začiatkom testovania zadám úvodný dotazník na tieto demografické údaje.

Výskum predpokladá zozbierať aspoň 50 reálnych výpovedí, ktoré budú spĺňať požiadavky na hodnotenie pomocou verbálnej metódy. Výpovede budú zbierané z archívu Polície ČR. Do výskumu budú zaradené výpovede od páchatel'ov, obetí aj svedkov, a nebudú zaradené výpovede od detí. Výpovede budem zostavovať na základe audio alebo videozáznamu. Z každej kauzy bude do výskumu použitá len jedna výpoveď. Cieľom je vo výskume použiť vierohodné aj nevierohodne výpovede.

Pred samotnou realizáciou výskumu bude realizovaná pilotná štúdia, ktorej účelom je zistiť, či vierohodnosť výpovedí je porovnateľná. Respondenti pilotného výskumu budú študenti, ktorí nemajú s hodnotením vierohodnosti skúsenosť. Respondenti ($n = 10$) budú hodnotiť výpovede na 7 bodovej škále, pričom 1 = úplne nevierohodná a 7 = veľmi vierohodná. Študenti dostanú inštrukciu, aby si výpoveď prečítali len raz a rozhodli sa na základe svojho prvého dojmu. Cieľom bude zaistiť, aby výpovede dosiahli podobné hodnotenie (v rozmedzí 3 - 5). Na základe toho môžeme usudzovať, že niektorá nepôsobí viac vierohodne v porovnaní s ostatnými. Účelom je zabrániť skresleniu v posudzovaní. Pilotná štúdia je inšpirovaná predchádzajúcim výskumom (Bogaard et al., 2014b), ktorý sa zaoberal presnosťou metódy SCAN.

5.3.4 Procedúra

Výskum bude prebiehať v dvoch etapách. *V prvej etape* bude realizovaný zber reálnych svedeckých výpovedí. Výpovede budú zbierané z archívu a prepisované podľa video alebo audio záznamu. Výskum si kladie za cieľ zozbierať 50 výpovedí, ktoré sa podľa výsledkov pilotnej štúdie budú javiť podobne vierohodné.

V druhej etape výskumu prebehne samotný proces posudzovania vierohodnosti výpovedí. Ako prvá bude výpovede posudzovať skupina, ktorá nebude využívať nijakú metódu. Na začiatku táto skupina obdrží len krátke inštrukcie o výskume a budú požiadani, aby posudzovali výpovede na základe svojho subjektívneho dojmu. Na konci výskumu bude celej skupine ponúknutá možnosť získať školenie v posudzovaní vierohodnosti pomocou metódy RM alebo CBCA. Podľa toho, pre akú metódu sa rozhodnú, zúčastnia sa školenia s jednou z ďalších skupín. V prípade, že absolvujú toto školenie dostanú certifikát o zaškolení v metóde. Hodiny účasti na výskume, finančné ohodnotenie a absolvovanie stáže dostanú aj bez zaškolenia sa v metóde.

V ďalších týždňoch bude prebiehať posudzovanie študentami pomocou metódy. V týchto skupinách prebehne na úvod školenie ohľadom metód, ich teoretického základu a používania metódy. Účastníci v skupine, ktorá bude posudzovať výpovede pomocou metódy RM budú požiadani, aby na posudzovanie využívali vyššie spomenutých 8 kritérií (Vrij, 2008). Budem sa tak snažiť zaistiť vyššiu štandardnosť metódy, aby bola porovnateľná s metódou CBCA, ktorá má kritéria určené.

Posudzovanie každej skupiny bude prebiehať dva týždne. Výpovede budú posudzované na pracovisku laboratória a budú zadané v počítači. Posudzovatelia budú dostávať výpovede na posúdenie v rozdielnom poradí, a to vo všetkých skupinách (Mann et al., 2004). Toto opatrenie je dôležité, aby sa zabránilo skresleniam, ktoré sa vo výskumoch ukázali pri prezentovaní najskôr vierohodnej a až po nej nevierohodnej výpovede (O'Sullivan et al., 1988). Hodnotitelia budú posudzovať výpovede na dichotomickej škále, a teda *skôr vierohodná* alebo *skôr nevierohodná*.

Účastníkom bude ponúknutá možnosť zaslania výsledkov výskumu prostredníctvom mailu. Každý účastník na konci obdrží adekvátne finančné ohodnotenie, potvrdenie o absolvovaní stáže a hodiny účasti na výskume, prípadne certifikát o zaškolení sa v metóde.

Účastníkom bude dopredu oznámený cieľ výskumu. Výskum nepredpokladá, že by táto informácia mohla viesť k skresleniu výsledkov. Naopak, mohla by viesť k vyššej motivácii účasti vo výskume, a to z dôvodu nepresnosti využívaných metód na posudzovanie vierohodnosti (Vrij, 2008).

5.3.5 Analýza dát

Po zozbieraní dát budú dáta usporiadané do dátovej matice.

Výpoveď(1 až n)	+	+	-	+
Posudzovateľ č. 1	+	+	+	+
Posudzovateľ č. 2	+	-	+	+
Posudzovateľ č. 3	+	+	-	+

V dátovej matici vidíme, ktoré výpovede sú vierohodné a ktoré nevierohodné. Znamienko + znamená, že výpoveď je vierohodná, a znamienko -, že je nevierohodná. Zároveň vidíme, ako označil výpoveď daný posudzovateľ – teda či označil výpoveď ako vierohodnú alebo nevierohodnú.

Validitu metódy vyrátame pomocou testov pre dichotomické dáta, ktoré porovnávajú metódu a testujú rozdiely medzi príslušnými proporciami. Konkrétne sa jedná o dichotomický test, test rozdielov 2 a viac početností.

Zo získaných dát vieme analyzovať aj reliabilitu metód RM a CBCA. Využijem podobné metódy ako pri analýze validity. Budem teda posudzovať zhodu posudzovateľov pomocou viacrozmerného kappa koeficientu pre viac posudzovateľov.

5.4 Diskusia

Navrhovaný výskum, ktorého účelom je zistiť presnosť metódy RM a metódy CBCA na reálnych výpovediach v porovnaní so subjektívnym posúdením obsahuje niekoľko obmedzení, na ktoré je potrebné upozorniť a uvažovať o nich pri interpretácii výsledkov.

Prvou limitáciou je skupina posudzovateľov. Účasť vo výskume je viazaná na motiváciu a záujem študentov, a taktiež na to, ako sa o výskume dozvedia. Napriek snahe zaistiť rôzne zdroje, ktoré o výskume budú informovať (maily, ústne podanie, informácie z výskumných laboratórií) nie je zaručené, že sa informácia dostane k všetkým študentom. Okrem toho bude výskum prebiehať v Prahe, a študenti z iných miest, napríklad kvôli ubytovaniu alebo náročnosti dochádzať, nebudú mať možnosť účasti.

Napriek tomu, že v preštudovanej literatúre nie je zmienka o vplyve pohlavia na výsledky posúdenia vierohodnosti, je otázne, či takáto súvislosť naozaj nie je. Otvára sa tu priestor pre ďalšie výskumy, v ktorých by bolo zaujímavé zistiť, či na posudzovanie vierohodnosti nemá určitým spôsobom vplyv pohlavie, prípadne iné demografické faktory.

Posudzovateľmi vo výskume sú študenti a nie súdni znalci, napriek tomu, že tí by zaistili väčšie prepojenie s realitou. Je to kvôli tomu, že by bolo veľmi ťažké zaistiť zrovnateľnosť výcviku znalcov v metódach a motivovať ich k spolupráci. Navyše metóda RM je v praxi využívaná málo.

Limitáciou je aj neštandardnosť metódy. Vo výskume sú študenti poučení, aby pri posudzovaní vierohodnosti pomocou metódy RM využili 8 kritérií, ktoré sú najčastejšie zmieňované a využívané vo výskumoch (Vrij, 2008). Napriek tomu sa nejedná o všetky kritériá metódy, a tak výsledné posúdenie presnosti metódy nie je úplne komplexné.

Metóda SVA má doporučený postup a okruh výpovedí, na ktoré je vhodné ju používať. Výskum sa zaoberá len jej časťou, konkrétne 3. krokom CBCA. Navyše, metóda bola navrhnutá na výpovede detských svedkov v problematike sexuálnych trestných činov. Dizajn výskumu nie je navrhnutý tak, aby znalcom umožňoval postupovať podľa všetkých štyroch krokov metódy.

Hodnotitelia budú posudzovať výpovede na dichotomickej škále. Rozhodla som sa tak preto, aby som získala jasný záver o posúdení vierohodnosti alebo nevierohodnosti hodnotiteľom. Týmto sa výskum vzdáva posudzovaniu v realite, kde znalci majú možnosť označiť výpoveď napr. ako stredne vierohodnú. Výhodou však je získanie jednoznačného postoja a nehrozí neurčité stredné posúdenie vierohodnosti.

Dôležité je upozorniť aj na dizajn výskumu. Študenti budú posudzovať vierohodnosť len na základe napísanej výpovede. Nebudú mať tak možnosť pracovať s inými informáciami a ani nebudú v kontakte s osobou, ktorej vierohodnosť posudzujú. Nebudú mať tak možnosť posúdiť napríklad motiváciu klamať, ktorá má vplyv na skóre RM aj CBCA (Memon et al., 2010). Napriek tomu, že sa jedná o študentov, ktorí nemajú reálnu skúsenosť so súdnoznaleckou činnosťou, môže sa jednať o závažné intervenujúce premenné.

Výsledky môže ovplyvniť aj osobnosť študentov. Výskumy ukazujú, že napríklad sklon osoby rozprávať obsahlo má dopad na posúdenie výpovede v pozitívnom alebo negatívnom zmysle podľa jej obsahu (Nahari, Vrij, 2014).

Skresliť samotné výpovede môžu aj osoby, ktoré výpoveď poskytujú. Oboznámenosť s kritériami, ktoré metóda hodnotí, zvyšuje vierohodnosť výpovede (Vrij et al., 2002; Bogaard et al., 2014a). Výskum neráta so skresleniami zo strany svedkov, ani s možnosťou, že svedok neposkytuje výpoveď prvýkrát.

V návrhu výskumu predpokladám, že skupina, ktorá bude posudzovať výpovede bez metódy, sa bude podľa zadania riadiť svojim subjektívnym dojomom. Bolo by zaujímavé zistiť, pomocou čoho konkrétne sa títo posudzovatelia rozhodovali. V nadväzujúcom výskume by sa posudzovateľom po posúdení výpovedí mohol dať dotazník, ktorý by zisťoval, aké kritériá a vodítka používajú jednotlivci, ktorí majú posúdiť vierohodnosť bez verbálnej metódy.

Okrem toho by bolo zaujímavé zistiť, aké kritériá využívajú skupiny, ktoré posudzujú vierohodnosť výpovede s metódou. Bolo by možné sledovať, či sa hodnotitelia zhodujú v kritériách, ktoré používajú alebo či sú niektoré kritériá presnejšie (vyskytujú sa častejšie v správne určených výpovediach).

Záver

Problematika vierohodnosti výpovede je stále aktuálnou témou. Prvé verbálne metódy na posudzovanie vierohodnosti vznikajú v druhej polovici minulého storočia a využívajú sa dodnes. Výskum zaoberajúci sa presnosťou týchto metód je v posledných rokoch skromnejší, ako bol v čase, keď metódy vznikli. Otázkou zostáva, prečo je tomu tak, keďže posudzovanie vierohodnosti je stále častejšou úlohou znalcov. Taktiež neubúdajú prípady, kedy výpoveď je jedným z mála dôkazov, alebo keď pred súdom stojí výpoveď proti výpovedi. Metódy, ktorými vierohodnosť posudzujeme, však nie sú dostatočne neomylné.

Na posúdenie vierohodnosti stále nemáme univerzálne využiteľné schéma, presný postup ako dospieť k čo najpresnejšiemu záveru. Metódam chýba štandardizácia a normy. Na každom posudzovateľovi záleží, aký postup a aké metódy si zvolí. Pritom však nesmie zabúdať, že kritéria majú skôr pravdepodobnostnú hodnotu a je dôležité hodnotiť vierohodnosť komplexne a v kontexte.

V práci som chcela čitateľovi priblížiť najnovšie poznatky ohľadom posudzovania vierohodnosti pomocou verbálnych metód a odhaľovania lži pomocou neverbálnych vodítok. Téma je rozsiahlejšie, ako bakalárska práca, a preto nebolo možné zahrnúť všetky informácie. Práca tak poskytuje náhľad do tejto problematiky a pripomína, že by sme nemali zabúdať na zlepšovanie nástrojov, ktoré v praxi bežne používame.

Vo výskume som sa snažila priblížiť čo najviac reálnym podmienkam. Rozhodla som sa tak preto, lebo vo väčšine výskumov zaoberajúcimi sa verbálnymi metódami sú laboratórne podmienky. A výsledky ohľadom presnosti metód nie sú povzbudivé. Avšak v tých málo výskumoch, kde bola zachovaná realistickosť a podmienky sa blížili reálnej praxi, metódy dosahovali presnejšie výsledky. Cieľom výskumu je teda presunúť testovanie do realistickejších podmienok a zistiť tak presnosť metód v praxi.

Literatúra

- Akehurst, L., Köhnken, G., & Hofer, E. (2001). Content credibility of accounts derived from live and video presentations. *Legal & Criminological Psychology*, 6(1), 65.
- Amado, B. G., Arce, R., & Fariña, F. (2015). Undeutsch hypothesis and Criteria Based Content Analysis: A meta-analytic review. *European Journal Of Psychology Applied To Legal Context*, 7(1), 3-12. doi:10.1016/j.ejpal.2014.11.002.
- Amado, B. G., Arce, R., Fariña, F., & Vilariño, M. (2016). Criteria-Based Content Analysis (CBCA) reality criteria in adults: A meta-analytic review. *International Journal Of Clinical Health & Psychology*, 16(2), 201-210. doi:10.1016/j.ijchp.2016.01.002.
- Anderson, D. E., DePaulo, B. M., Ansfield, M. E., Tickle, J. J., & Green, E. (1999). Beliefs About Cues to Deception: Mindless Stereotypes or Untapped Wisdom?. *Journal Of Nonverbal Behavior*, 23(1), 67-89.
- Baddeley, A. D. (1998). *Vaše paměť: Mechanismy, otázky, praktická cvičení a další souvislosti jedinečné schopnosti lidského organismu Přel. R. Kamenická* (1.vyd.st ed.). Brno: Books.
- Bogaard, G., Meijer, E. H., & Vrij, A. (2014a). Using an Example Statement Increases Information but Does Not Increase Accuracy of CBCA, RM, and SCAN. *Journal Of Investigative Psychology & Offender Profiling*, 11(2), 151-163. doi:10.1002/jip.1409
- Bogaard, G., Meijer, E. H., Vrij, A., Broers, N. J., & Merckelbach, H. (2014b). Contextual Bias in Verbal Credibility Assessment: Criteria-Based Content Analysis, Reality Monitoring and Scientific Content Analysis. *Applied Cognitive Psychology*, 28(1), 79-90. doi:10.1002/acp.2959
- Bogaard, G., Meijer, E. H., Vrij, A., & Merckelbach, H. (2016). Scientific Content Analysis (SCAN) Cannot Distinguish Between Truthful and Fabricated Accounts of a Negative Event. *Frontiers In Psychology*, 1-7. doi:10.3389/fpsyg.2016.00243.

- Boukalová, H. (2007). *Vyšetřovatel a jeho důležité profesní dovednosti*. Pražské sociálně vědní studie, Psychologická řada PSY-018.
- Boukalová, H. (2012). *Interakce a komunikace ve vyšetřování trestné činnosti z pohledu psychologie*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Buck, J. A., Warren, A. R., Betman, S. I., & Brigham, J. C. (2002). Age differences in Criteria-Based Content Analysis scores in typical child sexual abuse interviews. *Journal Of Applied Developmental Psychology*, 23(3), 267.
- Castel, A.D., McCabe, D.P., Roediger, H.L., Heitman, J.L. (2007). The Dark Side of Expertise: Domain-Specific Memory Errors. *Psychological Science*, 18(1), 3-5.
- Conway, M. A. (2013). On being a memory expert witness: Three cases. *Memory*, 21(5), 566-575. doi:10.1080/09658211.2013.794241
- Čírtková, L. (2004). *Forenzní psychologie*. Plzeň : Aleš Čeněk.
- DePaulo, B. M., Lindsay, J. J., Malone, B. E., Muhlenbruck, L., Charlton, K., & Cooper, H. (2003). Cues to Deception. *Psychological Bulletin*, 129(1), 74.
- Ekman, P., & Friesen, W., V. (2003). *Unmasking the face*. Cambridge, MA: Malor Books.
- Fabian, T. & Stadler, S. (1990). Tape recordings of questioning – A plea from the psychological forensics point od view. *Kriminalistik*, (7), 338 - &.
- Fisher, R. P., & Geiselman, R. E. (2010). The Cognitive Interview method of conducting police interviews: Eliciting extensive information and promoting Therapeutic Jurisprudence. *International Journal Of Law & Psychiatry*, 33(5/6), 321-328. doi:10.1016/j.ijlp.2010.09.004
- Gillernová, I., Boukalová, H. (2006). *Vybrané kapitoly z kriminalistické psychologie*. Praha: Karolinum.

- Gnisci, A., Caso, L., & Vrij, A. (2010). Have you made up your story? The effect of suspicion and liars' strategies on reality monitoring. *Applied Cognitive Psychology, 24*(6), 762-773. doi:10.1002/acp.1584.
- Gödert, H. W., Gamer, M., Rill, H., & Vossel, G. (2005). Statement validity assessment: Inter-rater reliability of criteria-based content analysis in the mock-crime paradigm. *Legal & Criminological Psychology, 10*(2), 225-245. doi:10.1348/135532505X52680
- Gudjonsson, G. H. (2003). *The Psychology of Interrogations and Confessions : A Handbook*. Chichester : John Wiley & Sons.
- Hartwig, M., & Bond Jr., C. F. (2011). Why Do Lie-Catchers Fail? A Lens Model Meta-Analysis of Human Lie Judgments. *Psychological Bulletin, 137*(4), 643-659. doi:10.1037/a0023589
- Heretik, A. (2004). *Forezná psychológia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá.
- Hess, A.K., Weiner, I.B. (1999). *The Handbook of Forensic Psychology*. (2nd ed.). New York : K. Wiley and sons inc. etc.
- Holmberg, U. (2004). Crime victims' experiences of police interviews and their inclination to provide or omit information. *International Journal Of Police Science & Management, 6*(3), 155-170
- Holmberg, U. (2009). Investigative interviewing as a therapeutic jurisprudential approach. In :T., Williamson, B., Milne, S.P., Savage, (Ed.), *International Developments in Investigative Interviewing* (s. 149 – 175). Portland, Or. : Willan.
- Howes, M. B., O'Shea, G. (2014). *Human Memory : a Constructivist View*. San Diego : Elsevier.
- Inbau, F. E., Reid, J. E., Buckley, J. P., & Jayne, B. C. (2013). *Criminal interrogation and confessions* (5th ed.). Burlington, MA: Jones & Bartlett Learning.

- Johnson, M. K., Foley, M. A., Suengas, A. G. & Raye, C. L. (1988). Phenomenological characteristics of memories for perceived and imagined events. *Journal of Experimental Psychology*, 117(4), 371-376.
- Johnson, M. K. (2006). Memory and Reality. *American Psychologist*, 61(8), 760-771.
- Kubík, O. (2012). *Investigatívna psychológia*. Bratislava : Eurokódex.
- Loftus, E. F., Loftus, G. R., & Messo, J. (1987). Some Facts About "Weapon Focus.". *Law & Human Behavior (Springer Science & Business Media B.V.)*, 11(1), 55-62.
- Loftus, E. F. (1997a). Memory for a Past That Never Was. *Current Directions In Psychological Science*, 6(3), 60-65. doi:10.1111/1467-8721.ep11512654
- Loftus, E. F. (1997b). Creating childhood memories. *Applied Cognitive Psychology*, 11(7), S75-S86.
- Loftus, E.F. (2005). Planting misinformation in the human mind: A 30-year investigation of the malleability of memory. *Learning and Memory, Cold Spring Harbor Laboratory Press* 12, 361 – 366. doi:10.1101/lm.94705
- Malloy, L. C., Johnson, J. L., & Goodman, G. S. (2013). Children's Memory and Event Reports: The Current State of Knowledge and Best Practice. *Journal Of Forensic Social Work*, 3(2), 106-132. doi:10.1080/1936928X.2013.763672
- Mann, S., Vrij, A., & Bull, R. (2004). Detecting True Lies : Police Officers' Ability to Detect Suspects' Lies. *Journal Of Applied Psychology*, 89(1), 137-149. doi: 10.1037/0021-9010.89.1.137
- Matoušková, I. (2013). *Aplikovaná forenzní psychologie*. Praha : Grada Publishing.
- Memon, A., Fraser, J., Colwell, K., Odinet, G., & Mastroberardino, S. (2010). Distinguishing truthful from invented accounts using reality monitoring criteria. *Legal & Criminological Psychology*, 15(2), 177-194. doi:10.1348/135532508X401382.

- Nahari, G., Vrij, A., & Fisher, R. P. (2012). Does the Truth Come Out in the Writing? SCAN as a Lie Detection Tool. *Law & Human Behavior (American Psychological Association)*, 36(1), 68-76. doi:10.1037/h0093965.
- Nahari, G., & Vrij, A. (2014). Are you as good as me at telling a story? Individual differences in interpersonal reality monitoring. *Psychology, Crime & Law*, 20(6), 573-583. doi:10.1080/1068316X.2013.793771.
- Netík, K., Netíková, D., Hájek, S. (1997). *Psychologie v právu*. Praha : C. H. Beck.
- Niehaus, J. (1998). *Investigative Forensic Hypnosis*. Boca Raton : CRC Press.
- O'Sullivan, M., Ekman, P., Friesen, W.V. (1988). The Effect of Comparisons on Detecting Deceit. *Journal of Nonverbal Behavior* 12(3), 203-215. doi:10.1007/BF00987488
- Pezdek, K., Morrow, A., Blandon-Gitlin, I., Goodman, G. S., Quas, J. A., Saywitz, K. J., & Pipe, M. (2004). Detecting Deception in Children: Event Familiarity Affects Criterion-Based Content Analysis Ratings. *Journal Of Applied Psychology*, 89(1), 119-126. doi:10.1037/0021-9010.89.1.119.
- Ptáček, R., Čírtková, L. (2012). Posuzování specifické věrohodnosti výpovědi prostřednictvím metody "Statement Validity Assessment". *Česká a slovenská psychiatrie*, 108(6) : 305 – 310.
- Revlin, R. (2013). *Cognition: theory and practice*. New York, NY: Worth Publishers.
- Sporer, S. L. (1997). The less travelled road to truth: verbal cues in deception detection in accounts of fabricated and self-experienced events. *Applied Cognitive Psychology*, 11(5), 373-397.
- Spurný, J. (2003). *Psychologie výslechu*. Praha : Portál.
- Vanderhallen, M., Jaspert, E., & Vervaeke, G. (2016). SCAN as an investigative tool. *Police Practice & Research*, 17(3), 279-293. doi:10.1080/15614263.2015.1008479.

- Volbert, R., Steller, M. (2014). Is This Testimony Thrutful, Fabricated, or Based on False Memory?*European Psychologist* 19(3), 207–220. doi : 10.1027/1016-9040/a000200.
- Vrij, A., Kneller, W., & Mann, S. (2000). Effect of Informing Liars About Criteria-Based Content Analysis on Their Ability to Deceive CBCA-raters. *Legal & Criminological Psychology*, 5(1), 57-70.
- Vrij, A., Edward, K., & Bull, R. (2001). Police officers' ability to detect deceit: The benefit of indirect deception detection measures. *Legal & Criminological Psychology*, 6(2), 185.
- Vrij, A., Akehurst, L., Soukara, S., & Bull, R. (2002). Will the Truth Come Out? The Effect of Deception, Age, Status, Coaching, and Social Skills on CBCA Scores. *Law & Human Behavior (Springer Science & Business Media B.V.)*, 26(3), 261.
- Vrij, A. (2005). Criteria-Based Content Analysis : A Qualitative Review of the First 37 Studies. *Psychology Public Policy and Law*, 11 (1), 3-41. doi: 10.1037/1076-8971.11.1.3.
- Vrij, A. (2008). *Detecting lies and deceit: pitfalls and opportunities* (2nd ed.). Chichester: Wiley.
- Ward, G., & Carroll, M. (1997). Reality Monitoring for Sexual Abuse Memories. *Applied Cognitive Psychology*, 11(4), 293-304.
- Weiner, I.B., Otto, K.R. (2014). *The Handbook of Forensic Psychology*. (4nd ed.). New Jersey : John Wiley & Sons.